

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXVIII (Ayrıbasım / Offprint)

KAAM YAYINLARI

OLBA

XXVIII

© 2020 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 18698

OLBA dergisi;

ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST

ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas, opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.

Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published

in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri

Other Correspondance Addresses

Tel: +90 324 361 00 01 • 14730 / 14734

Fax: +90 324 361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Sonsöz Gazetecilik, Matbaacılık, Rek. İnş. San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Mah. Matbaacılar Sit. 1341. Cad. No: 56-58 İvedik OSB - Yenimahalle / ANKARA

Tel: +90 312 394 57 71 Fax: +90 312 394 57 74 • Sertifika No: 18698

Grafik / Graphic

Digilife Dijital Basım Yay. Tan. ve Org. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Güvenevler Mah. 1937 Sk. No.33 Yenişehir / MERSİN

Tel: +90 324 231 14 16 • www.digilifemersin.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM) YAYINLARI-XXVII

MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY (KAAM)-XXVIII

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Marion MEYER (Viyana Üniversitesi)
Prof. Dr. Susan ROTROFF (Washington Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)

MERSİN

2020

İçindekiler / Contents

A. Tuba Ökse Yukarı Dicle Havzası – Ambar Çayı Vadisi Yerleşim Tarihi (<i>Upper Tigris Region - Settlement History of the Ambar Çay Valley</i>)	1
Hamza Ekmen – F. Gülden Ekmen – Ali Güney İnönü Cave: New Results of the Early Iron Age Culture in the Western Black Sea Region (<i>İnönü Mağarası: Batı Karadeniz Bölgesi Erken Demir Çağı Kültürüne İlişkin Yeni Sonuçlar</i>)	35
Deniz Kaplan – Serra Durugönül Head of a Kouros from the Hinterland of Tarsus Belonging to the Period of the Syennessis Dynasty (<i>Tarsus Hinterland'ından Syennessis Hanedanlığı Dönemi'ne Ait Bir Kouros Başı</i>).....	57
Elçin Doğan Gürbüzler Terracotta Figurines from the Temple of Aphrodite at Aphrodisias (<i>Aphrodisias Aphrodite Tapınağı'ndan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler</i>)	69
Ahmet Mörel A Young Dionysos-Satyr Group from Akkale (Rough Cilicia) (<i>Akkale'den (Dağlık Kilikia) Bir Genç Dionysos-Satyr Grubu</i>)	99
Ulus Tepebaş Tarsus Hinterlandı'ndan Büstlü Bir Lahit (<i>A Sarcophagus with Busts from the Hinterland of Tarsus</i>)	115
Zeliha Gider-Büyüközer Knidos Dorik Stoa (Sostratos?): Stilistik Değerlendirme (<i>Knidos Doric Stoa (Sostratos?): Stylistic Evaluation</i>)	131
Aytekin Büyüközer Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?) (<i>The Fortification of Knidos: Defence System of Cape Crio and Tower 56 (?)</i>) .	165
Erdoğan Aslan – Uğurcan Orhan – L. Ufuk Erdoğan Aslanlı Burun ve Kap Krio Sualtı Araştırmaları (<i>Underwater Researches of Cape Aslan and Cape Crio</i>)	207

Gökhan Coşkun – Erkan Alkaç Seyitömer Höyük’de Ele Geçen Mühürlü Amphora Kulpları (<i>Stamped Amphora Handles from Seyitömer Höyük</i>)	243
Rahşan Tamsü-Polat – Nurten Kanbur Yeni Araştırmalar Işığında Midas Kale Phryg Seramikleri (<i>Phrygian Potteries of the Midas Fortress in the Light of New Researches</i>)	263
Hatice Körsulu Sinabiç’tan (Dalisandos?) Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri (<i>Hellenistic and Roman Period Pottery from Sinabiç (Dalisandos?)</i>)	295
Handegül Canlı Philadelphia’dan (Isauria) Nadir Bir Buluntu: Silindirik Asma Kilit (<i>A Rare Find from Philadelphia (Isauria): Cylindrical Padlock</i>).....	339
Jon C. Cubas Diaz Korasion: Eine unsichtbar gewordene kilikische Kleinstadt (<i>Korasion: Görünmez Hale Gelen Bir Kilikia Kasabası</i>)	351
Ertekin Doksantalı Knidos ‘Liman Caddesi’ Geç Antik Dönem Atölye/Dükkan ve Buluntuları (<i>Late Antiquity Workshop/Shop and Findings from Knidos’ “Harbor Street”</i>)	377
Ülkü Kara A Group of One-Handled “Sardis Type” Amphorae from the Excavations at Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea ?) (<i>Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazıları’ndan (Bathonea ?) “Sardis Tip” Olduğu Düşünülen Bir Grup Tek Kulplu Amphora</i>)	421
Şener Yıldırım Side Müzesi’nden Champlévé Tekniğinde Bezenmiş Erken Bizans Dönemi Levhaları (<i>Early Byzantine Plates Decorated with Champlévé Technique in the Side Museum</i>)	439
Güray Ünver A New Honorary Inscription From Knidos (<i>Knidos’tan Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı</i>).....	463
Ahmet Tolga Tek Antik ve Orta Çağ Kaynaklarında, Yazıtlarda ve Sikke Basımları ile Podalia (<i>Podalia in Ancient and Medieval Sources, Inscriptions and its Coinage</i>).....	477

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI 'OLBA'

Amaç

Olba süreli yayını; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Arkeolojik çalışmalarda sadece belli bir alan veya bölge ile sınırlı kalmaksızın 'Eski Çağ Bilimleri'ni birbirinden ayırmadan ve bir bütün olarak benimseyerek bilim dünyasına değerli çalışmaları sunmayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayı sonunda gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ile Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a- Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
b- Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
c-Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d-Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a) Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b) Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.

c) Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

d) Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar ve makaleler için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece "fig." kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
6. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
7. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
8. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
9. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
10. Metin, figürler ve figürlerin dizilimi (layout); ayrıca makale içinde kullanılan özel fontlar 'zip'lenerek, We Transfer türünde bir program ile bilgisayar ortamında gönderilmelidir; çıktı olarak gönderilmesine gerek yoktur.
11. Figürlerde çözünürlük en az 300 dpi; format ise tif veya jpeg olmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is the end of November each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
 - b. The text should be written in 10 puntos ; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continuous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choices (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a) One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b) The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c) The indication fig.:
 - *It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
 - *If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books and articles):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continuous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used).
5. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
6. A list of figures should take part at the end of the article.

7. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
8. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
9. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
10. Figures should be at least 300 dpi; tif or jpeg format are required.
11. The article, figures and their layout as well as special fonts should be sent by e-mail (We Transfer).

YUKARI DİCLE HAVZASI – AMBAR ÇAYI VADİSİ YERLEŞİM TARİHİ

A.Tuba ÖKSE *

ABSTRACT

Upper Tigris Region - Settlement History of the Ambar Çay Valley

The Ambar Dam, which is established in the Kocaköy District of Diyarbakır, will affect three mounds. Salvage excavations carried out in 2018 provide important data on the settlement history of the upper basin of Ambar Çayı. The soundings on the eastern skirt of Ambar Höyük brought out four levels of Medieval architecture. The material recovered from the soil agglomerated from the mound is dated to the Pottery Neolithic Period, the Middle Bronze Age, the New Assyrian period and Middle Ages. The settlement in Gre Filla (Ambar I) had begun in the Pre-Pottery Neolithic B, and continued during the Neolithic period, and Kendale Hecala had been inhabited during the Pottery Neolithic period. Both mounds have been resettled in the Medieval Period. A “crested blade” and a “Byblos point” recovered among the surface soil in Gre Filla date the earliest inhabitancy of the region in the Pre-Pottery Neolithic B. “Early Mineral Tempered Ware” and “Dark Faced Burnished Ware”, being produced in the 7th millennium BC, are numerous in all mounds. The “Light Coloured Straw Tempered” and “Dark Faced Burnished” pots produced in the Early Pottery Neolithic witnessed a continuous settlement in Gre Filla. The sherds belonging to light coloured bowls decorated with incisions and red paint belong to the “Hassuna Pottery”. “Husking Tray” fragments were also found together with these groups. In all three mounds, several sherds of the Halafian Painted Pottery, produced in the Late Neolithic Period have been found in all three mounds. In Kendale Hecala, Dark Faced Burnished Ware and painted vessels reflecting the characteristics of the early phase have been detected. Middle Halafian sherds have been identified in all mounds, and a Late Halafian sherd in Gre Filla. All three mounds seem to have been abandoned after the Neolithic Age. The sherds dating to the Early Bronze Age IV, Middle Bronze Age, New Assyrian period and the Roman period have only been recovered in Ambar Höyük. All mounds provide sherds belonging to coarse common ware, unglazed moulded vessels with relief decoration, and green glazed pots dating to the 11th-14th centuries. An area of 2 km in radius around Ambar Höyük is a high agricultural area with deep water in the southern half, where Gre Filla and Kendale Hecala are located, and is suitable for rain-fed agriculture and animal grazing

* Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Kocaeli-TR. E-posta: tubaokse@yahoo.com. Orcid No: 0000-0003-3533-8936

in the northern half. All three mounds have been inhabited during the Neolithic period, suggesting these being very close to each other, as small scattered farmer settlements connected to each other. The same is also true for the Middle Ages. The pot sherds dated to the Byzantine, Islamic and Seljuk periods show the same characteristics in all three mounds. According to the “Site Catchment Area” and “Site Territorial Area” analysis, the obsidian residues on the surface of all mounds indicate these to be located in the distribution area of the resources to the west of Solhan district of Bingöl. Ambar valley is a natural route leading to one of the most suitable mountain passages between the main trade route of Northern Mesopotamia and the raw material resources in the Taurus range, and nomadic pastoralists still use this route during seasonal migrations.

Keywords: Upper Tigris, Ambar River, Neolithic, Bronze Age, Iron Age, Medieval.

ÖZ

Diyarbakır’ın Kocaköy İlçesinde inşa edilen Ambar Barajı’ndan etkilenecek üç höyükte 2018 kış aylarında yürütülen kazılar, Ambar Çayı’nın yukarı havzasının yerleşim tarihine ilişkin önemli veriler sunmuştur. Ambar Höyük’ün doğu eteğine kazılan sondajda dört tabakalı Orta Çağ mimarisi açığa çıkmış, höyükten akarak gelen toprakta ele geçen malzeme Çanak-Çömlekleli Neolitik Dönem, Orta Tunç Çağı, Yeni Assur dönemi ve Orta Çağ’a tarihlenmiştir. Gre Filla’da (Ambar I) Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B döneminde başlayan yerleşim Neolitik Çağ sonuna kadar sürmüştür, Kendale Hecala da Çanak-Çömlekleli Neolitik dönem boyunca iskân edilmiştir. İki höyükte de Orta Çağ’da tekrar yerleşilmiştir. Yüzey toprağından gelen Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B dönemine tarihlenen “Sırtlı Dilgi” ve “Biblos ucu”, bölgede en eski yerleşimin Gre Filla’da kurulduğunu göstermiştir. MÖ 7. binde üretilmeye başlanan “Erken Mineral Katkılı Kaplar” ile “Koyu Yüzlü Açıklı Kaplar” üç höyükte de yoğundur. Erken Çanak-Çömlekleli Neolitik dönemde üretilen açık renk hamurlu saman katkılı kaplar ile perdah izi bezemeli “Koyu Yüzlü Açıklı Kaplar”, Gre Filla’da yerleşimin kesintisiz sürdüğüne tanıklık etmektedir. Üzerine kazıma ve kırmızı boya bezemeler uygulanan açık renk hamurlu kaplara ait parçalar “Hassuna Seramiği” tipindedir. Bunlarla birlikte “Husking Tray” parçaları da ele geçmiştir. Geç Neolitik dönemde üretilen Halaf boyalılarına ait parçalar üç höyükte de bulunmuştur. Kendale Hecala’da “Koyu Yüzlü Perdahlı Kaplar” ile erken evre özelliklerini yansıtan boyalı kap parçaları, üç höyükte de Orta Halaf özellikleri gösteren kap parçaları, Gre Filla’da Geç Halaf boyalı kabına ait bir parça ele geçmiştir. Neolitik Çağ sonunda üç höyük de terk edilmiş görünmektedir. Erken Tunç Çağı IV, Orta Tunç Çağı, Yeni Assur dönemi ve Roma dönemine tarihlendirilen kap parçaları sadece Ambar Höyük’te bulunmuştur. Üç höyükte de 11-14. yüzyıllara ait kaba günlük kaplara, kalıp baskı tekniğı ile üretilen sırsız ve yeşil sırlı kaplara ait parçalar bulunmuştur. Ambar Höyük çevresindeki 2 km yarıçaplı alanın, Gre Filla ve Kendale Hecala’nın da yer aldığı güney yarısı dip suyu yüksek tarım alanıdır, kuzey yarısı yağmura dayalı tarıma ve hayvan otlatmaya müsaittir. Her üç höyükte de Neolitik Çağ süresince yerleşilmesi, birbirine çok yakın bu alanların birbirine bağlı dağınık küçük birimler halinde tarım alanlarına kurulduğunu düşündürmektedir. Benzeri durum, Orta Çağ için de geçerlidir. Bizans dönemine, İslami döneme ve Selçuklu dönemine tarihlendirilen kap parçaları üç höyükte de aynı özellikleri göstermektedir. “Yerleşim Kullanım Alanı” ve “Yerleşim Egemenlik Alanı” analizleri doğrultusunda, höyüklerin yüzeyinde bulunan obsidyen artıkları, höyüklerin Bingöl’ün Solhan ilçesinin batısındaki kaynakların dağı-

tım alanında bulunduğunu göstermektedir. Ambar Çayı vadisi Kuzey Mezopotamya ana ticaret yolu ile Toros silsilesinde bulunan hammadde kaynakları arasındaki en uygun dağ geçitlerinden birine ulaşan doğal bir güzergâhtır ve göçer hayvancılıkla geçinen gruplar bu yolu halen mevsimlik göçlerde kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Dicle, Ambar Çayı, Neolitik, Tunç Çağ, Demir Çağ, Orta Çağ.

Giriş

Toros Dağları'ndan doğarak Basra Körfezine kadar 1850 km uzunlukta bir vadiden akan Dicle Nehri'nin yukarı havzası Güneydoğu Toros Dağları'nın ortalama 1576 m yükseltilerdeki güney kıvrımları, ortalama 900-1400 m yükseltilerdeki Mardin-Midyat Platosu ve ortalama 1957 m yükseltideki Karacadağ kütlesi ile sınırlanır (fig. 1). Havza kuzeyden Ambar Çayı, Kuruçay, Pamuk Çayı, Salat Çayı, Batman Suyu, Garzan Suyu, Botan Suyu, Hizan Çayı ve Reşan Çayı, güneyden Göksu ve Savur Çayı ile beslenir. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü bu alanın tarımsal verimini artırmak amacıyla, Dicle Nehri'ni kuzeyden besleyen kollar üzerine Silvan, Ergani, Çermik, Ambar, Başlar ve Kuruçay barajlarını inşa etmiştir.

Diyarbakır'ın Hani ilçesi yakınından doğan Ambar Çayı'nın 23 km uzunlukta kuzey bölümü dağlık yükseltiler arasından, ortalama 60 m genişlikte bir vadiden, Dicle Nehri'ne kadar 72 km uzunlukta, 120-200 m genişlikte bir vadiden akar¹. Kocaköy İlçesi'nin yaklaşık 6 km batısındaki Ambar Köyü'nün yaklaşık 5 km güneyine, Ambar Çayı üzerine inşa edilen barajdan üç höyük etkilenecektir (fig. 2-4). Ambar Köyü içinde, Ambar Çayı'nın batı kıyısında yer alan Ambar Höyük'ün doğu yamacı, 200 m güneyindeki Gre Filla (Ambar I) ile bunun 800 m güney-güneydoğusunda, vadinin doğusunda yer alan Kendale Hecala'nın da tamamı barajın su tutma alanında kalmaktadır. Bu kesimde ilk arkeolojik araştırmalar “Diyarbakır Küçük Çaylar Yüzeysel Araştırması” kapsamında 2002 yılında², ilk arkeolojik kazılar da 2018 kış aylarında³ yürütülmüştür.

Ambar Höyük, adını aldığı köy sınırları içinde, ortalama 0,7 ha alan kaplayan tepe ile güneyindeki, ortalama 9 hektar alana yayılan etek yerleşiminden oluşmaktadır. Höyüğün doğu eteğine 2018 yılında kazılan 8x8 m boyutlardaki sondajda açığa çıkarılan taş mimari dört tabakadan oluşmuştur. Sondajın üst seviyesinde höyükten akarak

-
- 1 Diyarbakır İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu. T.C. Diyarbakır Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. Diyarbakır, 2017.
 - 2 Ambar Höyük (Büyük Ambar Höyük) ile Gre Filla (Küçük Ambar Höyük), Bk. Peasnell 2004.
 - 3 Kazılar 01.10.-30.12.2018 tarihlerinde Diyarbakır Müze Müdür Vehbi Yurt başkanlığında, yazarın bilimsel danışmanlığında, Dr. Ayşin Konak'ın katılımı ile arkeologlar Şakir Can, Sadi Canbolat, İbrahim Tayfur Aşkar, Yücel Erdaş, Elif Bozkurt, Ebru Serbes, Sabri Yıldız, Fevziye Koncalar, Şeyma Çiftçi, Kübra Canbolat, Songül Yetişir, Buket Beşikçi, Tarık Günce, Berivan Atabay, Abdülsemal Çetinkaya, Müjdat Ayhan ve restoratör Tuğba Uluyer'den oluşan ekip tarafından yürütülmüştür. Kazılarda Diyarbakır Müzesini arkeologlar Azad Gül ve Mevlut Çolak temsil etmiştir. Bk. Ökse v.d. Baskıda.

gelen toprak tabakası içerisinde ele geçen malzemeye göre burada yerleşim Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem boyunca sürmüştür, Orta Tunç Çağı'nda, Yeni Assur döneminde ve Orta Çağ'da tekrar iskân edilmiş, Yakın Çağ'da mezarlık olarak kullanılmıştır.

Gre Filla (Ambar I) Ambar Höyük'ün 110 m güneyinde, Ambar Çayı'nın 140 m batısında yer alır. Ortalama 0,5 ha alan kaplayan höyük 7-8 m yüksekliktedir. Toprak çekilerek tahrip edilmiş kuzey kenarına 2018 yılında 10x10 m boyutlarda iki açma kazılmıştır. Yüzeyinde tarım yapılmış olmasından ve Yeni/Yakın Çağ'da mezarlık olarak kullanılmasından dolayı üst katmanlarda karışık malzeme gelmiştir. Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B döneminde başlayan yerleşim Neolitik Çağ sonrasında terk edilmiş, Orta Çağ'da tekrar yerleşim alanı olarak seçilmiştir.

Kendale Hecala, Ambar Höyük'ün kuş uçuşu 2600m güneyinde, Ambar Çayı'nın 120 m doğusunda yer alır. Ortalama 0,65 ha alan kaplayan höyük 3-4 m yüksekliktedir. Höyüğün kuzey yarısında 2018 yılında kazılan 10x10 m boyutlarda iki açmada Orta Çağ'a ait iki mimari tabaka ve Geç Neolitik döneme ait iki mimari tabaka açığa çıkmıştır.

Neolitik Çağ

Küresel iklim tarihi araştırmalarına⁴ (fig. 5) göre Önasya'da son buzul çağı sonrasında hüküm süren nemli çevre koşulları göl ve nehir taraçalarını ve vadileri oluşturmuş, bölgeyi meşe ormanları kaplamış, yabani tahıl türlerini de içeren zengin otsu türler yaygınlaşmıştır. MÖ 10500-9500 yıllarında meydana gelen hızlı soğuma (Younger Dryas) sonrasında ortaya çıkan daha sıcak ve istikrarlı iklim dönemi (GÖ 10.3-10.2ka) günümüze kadar süren yerleşik yaşam tarzının başlamasına uygun ortam sağlamıştır.

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A (MÖ 10.200-8800) avcı-toplayıcı grupların besin üretmeye başladıkları, dal-örgü duvarlı dairesel barınaklar ve depolama birimleri kullandıkları dönemdir⁵. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B (MÖ 8800-6900) erken evresinde birkaç küçük odadan oluşan dörtgen konutlar kullanılmış, GÖ 10.1ka nemli iklim koşullarında⁶ tarım yaygınlaşmış, köyler büyümüştür. Garzan Çayı kıyısına kurulan Sumaki Höyük'ün hücre planlı yapılar bulunan iki tabakası MÖ 7000-6800 yıllarına, Dicle Vadisi'ne kurulan Boncuklu Tarla'da küçük dörtgen mekânlı yapıları ve terrazzo tabanlar MÖ 7500-7000 yıllarına tarihlenmiştir⁷. Gre Filla'da yüzeyden elde edilen bir "Nemrik ucu" ile karışık malzeme içeren yüzey toprağından gelen "Sırtlı Dilgi" ve "Biblos ucu" (fig. 6), Ambar Çayının yukarı havzasında ilk yerleşimin bu dönemde kurulduğunu göstermiştir⁸.

4 Erinç 1980, 68-70; Bond v.d. 1997; 2001; Mayewski v.d. 1997; 2004; Weninger v.d. 2009; Rohling v.d. 2002; Wanner v.d. 2008; Frumkin v.d. 2001; Migowski v.d. 2006.

5 Weninger v.d. 2009, 23; Willcox v.d. 2009. H. Tekin (2017: 150. 174.) bu dönemi "Erken Neolitik I" olarak tanımlamaktadır.

6 Frumkin v.d. 2001; Bond v.d. 2001; Migowski v.d. 2006; Weninger v.d. 2009, 16-18. 24-25. H. Tekin (2017, 150, 217.) bu dönemi "Erken Neolitik II" olarak tanımlamaktadır.

7 Erim-Özdoğan 2011b, 24. 37.; Ökse v.d. 2014.

8 Nemrik ucu için bk. Peasnell 2004, 31. "Sırtlı Dilgi" ve "Biblos Ucu" Dr. Aysin Konak tarafından

Ambar Çayı yukarı havzasındaki üç höyükte de Önasya'nın ilk pişmiş toprak kapları olan “Erken Mineral Katkılı Kaplar”⁹ saptanmıştır (fig. 7:7-8). Bu dönem Salat Cami Yanı I¹⁰, Sumaki Höyük üst iki tabaka¹¹ (MÖ 6700-6200) ve Akarçay Tepe III. evre “en erken seramikli Neolitik” tabakada¹² bulunmuştur. Açık renk hamurlu, gri alacalı ve perdahlı, bazıları kırmızı astarlı veya fırça ile paralel vev kırmızı hatlarla bezelidir¹³. Elde biçimlendirilmiş, siyah, koyu kahverengi, kırmızı astarlı ve perdahlı “Koyu Yüzlü Açıklı Kaplar”¹⁴ basit ağız kenarlı derin çanaklar ile boyunsuz ve kısa silindirik boyunlu çömleklerden oluşmuştur (fig. 7: 1-6). Kendale Hecala'da ele geçen, üzeri kazıma ve saplama bezemeli minyatür kap parçasının (fig. 8: 1-2) benzerleri Mezraa Teleilat'ta Erken Neolitik, Hakemi Use'de Geç Neolitik tabakalarda ele geçmiştir¹⁵. Gre Filla'da bulunan kaba saman katkı kaplar parçaları, Kuzey Mezopotamya'da MÖ 6700-6400 arasında üretilmiştir¹⁶.

Bu dönemde küçük odaları olan dörtgen yapılar ve çevresinde geniş açık yaşam alanları bulunan kırsal yerleşmeler kurulmuştur¹⁷. Yapılar büyük kil bloklarla inşa edilmiş, tabanlar ve duvarlar beyaz sıvanmıştır. Birbiri üzerine aynı plan ve yönde inşa edilen bu yapılarda küçük kübik depolama birimleri kullanılmıştır.

GÖ 8.2ka (GÖ 8250, MÖ 6200/6100) soğuk ve kurak iklim dönemi Ege Denizi yüzey ısıları ile Sibiryaya Yüksek Basıncı'nın ve eriyen buzul sularının Kuzey Atlantik akıntılarına etkisiyle küresel ısı düşüş ortalaması 4°C olup, yaklaşık 200 yıllık bir kurak dönem yaşanmış, ağaç polenlerinde azalma tespit edilmiştir¹⁸. Bu soğuk ve kurak

tarihlenmiştir. Biblos Uçları Akarçay Tepe Doğu Höyük I. evrede (orta PPNB) bulunmuş, V. evrede (geç PPNB) iki yönlü dilgiler azalırken, tek yönlü sırtlı dilgiler ve baskı ile alınan dilgiler artmıştır (Arimura v.d. 2000, 249-250, fig. 14:16; Akkermans v.d. 2006, 137-141, fig. 13).

- 9 Early Mineral Ware (Nieuwenhuys v.d. 2010, 82) Balih IIA evresi (MÖ 6600-6200) (Akkermans v.d. 2006, 127-131.). H. Tekin (2017, 237.) bu dönemi “Geç Neolitik I (MÖ 6900-6200)” olarak adlandırmaktadır.
- 10 Miyake 2011, 142.
- 11 Erim-Özdoğan 2011b, 37.
- 12 Özbaşaran – Duru 2011, 196; Arimura v.d. 2000, 249-250.
- 13 Nieuwenhuys v.d. 2010, 77-79, fig. 6-7.
- 14 Yukarı Dicle havzasında Hakemi Use (Tekin 2011, 166; 2017, Lev XA, 238.), Sumaki Höyük 1-2 (Erim-Özdoğan 2011, 55.) ve Salat Cami Yanı 3-2 (Miyake 2011, 145-147.), Orta Fırat havzasında Mezraa Teleilat IIB-C (Özdoğan 2011, 240-241. 253. Red-slipped pottery) tabakalarında bulunan “Proto Hassuna” ve “Koyu Yüzlü Perdahlı” kaplar vişneçürüğü astarlılar, gri astarlılar ve perdah bezelilerden oluşmaktadır. Kırmızı şerit boyalılar (Painted Dark Faced Burnished) Tell Sabi Abyad'da bulunmuştur (Nieuwenhuys 2007, Pl. 125; Akkermans v.d. 2006, fig. 12).
- 15 Mezraa Teleilat: Özdoğan 2011, 250-251; Hakemi Use: Tekin 2011, 168; 2017, Levha XIB
- 16 “Coarsely-Made Plant-Tempered Ware” (CMPT) Tell Sabi Abyad (Nieuwenhuys v.d. 2010, 76. 74. 82. fig. 2) ve Şeker al-Aheimar'da (Nishiaki – Le Mièrè 2005, 63) tanımlanmıştır.
- 17 Tell Sabi Abyad'da bu tip yapılar MÖ 8. bin sonundan 6. bin başına kadar kullanılmıştır (Nieuwenhuys v.d. 2010, 74-75. 82.). Kil depo birimleri için bk. Akkermans v.d. 2006; Bartl 2004, 547-550.
- 18 Weninger v.d. 2009, 10-11; Thomas v.d. 2007; Bond v.d. 1997; Dormoy v.d. 2009; Rasmussen v.d. 2014; Arz v.d. 2003; Migowski v.d. 2006; Rohling – Pälke 2005; Pross v.d. 2009; Weninger v.d. 2009, 12. 43.

dönemde Önasya’da yaşam tarzı belirgin biçimde değişmiş, basit küçük konutlardan oluşan kırsal yerleşimler kurulmuştur¹⁹.

Bu yerleşimlerde devetüyü renkte gevşek dokulu hamurla üretilmiş, kalın cidarlı ve özlü pişmiş kaplar küresel, kısmen keskin gövdeli ve yuvarlak dipli, bazıları boyunlu biçimlendirilmiştir²⁰. Orta Fırat Havzası’nda Kumartepe, Sürük Mevkii, Tell Halula; Tell Assouad, Gürcütepe, Tell Sabi Abyad III, Tell Damishliyya 2 ve Akarçay Tepe IIa evresinde hamuruna kıyılmış ot katılmış, kaba yapımlı, yüzeyi sıvazlanmış ya da astarlanmış kaplar bulunmuştur. Kaba kaplar kalın cidarlı olup, küresel gövdeli boyunsuz çanak ve çömlekler (hole-mouth), düz kenarlı, keskin gövdeli ve kısa silindirik boyunlu kâseler, huni boyunlu çömlekler ve düz dipli iri çömleklerden oluşmuştur. Bazı parçalar üzerinde kazıma bezeme ve kabartma şeritlere, bazılarında boya bezemeye rastlanmıştır²¹. Bu tabakalarda saman katkılı kaplar ağırlıkta iken, Akarçay Tepe IIb evresinde mineral katkılı, yüksek ısıda pişmiş, kırmızı, gri ya da açık renkli, bazıları perdahlı kaba kaplar artmıştır²². Kaplar yuvarlak dipli küresel ve yarı küresel çanaklar, kısa huni boyunlu çömlekler ve yuvarlak dipli sıg tabaklardan oluşmuş, ağız kenarının hemen altına dikey ip delikli tutamaklar ve yatay kabartma şeritler yerleştirilmiştir. Yerleşimin I. evresinde ince boya astarlı, perdahlı, açık zemine koyu renk boyalı kaplar üretilmiştir.

Gre Filla’da ele geçen kazıma bezemeli ve kırmızı boyalı kaplara ait parçalar, ince nitelikli turuncu hamurlu “Hassuna seramiği”²³ içerisinde değerlendirilmektedir (fig. 9: 1-4). Yüksek ısıda fırınlanmış, bazen koyu özlü pişmiş kaplar üzerine kırmızı ve kahverengi boya ile çapraz üçgenler, içi dolu üçgen ve baklava dizileri çizilmiş, kazıma ve baskı bezeme de uygulanmıştır. Bazı kaplarda kazıma ve boyama birlikte kullanılmış, bazı kaplar bezememiştir. “Kaba Standart Kaplar” yalın veya kırmızı astarlı, “İnce Kaplar” açık devetüyü hamurlu, yalın yüzeyli ve ince cidarlı biçimlendirilmiş, yüksek ısıda özsüz pişirilmiş Standart, Turuncu Rengi ve Boyalı gruplardan oluşmuştur. Kaplar çeşitli boyutlarda çanaklar ile boyunsuz ya da boyunlu, şişkin gövdeli ve düz dipli çömleklerden oluşmuştur. Gre Filla’da iç yüzeyleri parmak baskılı, varlığı Neolitik Çağ boyunca süren “Husking Tray” adı verilen kaba yapımlı iri tepsilere ait

19 H. Tekin (2017, 246.) bu dönemi “Geç Neolitik II (MÖ 6200-5700)” olarak adlandırmaktadır. Yukarı Dicle havzasında Çayönü Tepesi (Özdoğan – Özdoğan 1993), Salat Cami Yanı (Miyake 2011, 135.) ve Sumaki Höyük (Erim-Özdoğan 2011b, 37.), Orta Fırat havzasında Akarçay Tepe (Özbaşaran – Duru 2011), Mezraa Teleilat (Özdoğan 2011) ve Balih IIC (MÖ 6200-6100) evresinde Tell Sabi Abyad (I: 10-7, III: B8-4, V: Phase II) (Nieuwenhuys 2007; Nieuwenhuys v.d. 2010; van der Plicht v.d. 2011).

20 “Dabaghiyah-Sotto” ya da “Proto-Hassuna” kapları (Tekin 2017, 259-263.).

21 Cruells – Nieuwenhuys 2005; Nieuwenhuys 2007. Akarçay Tepe için bkz. Arimura v.d. 2000, 239-240. Sürük Mevkii için bkz. Stein 1992.

22 Arimura v.d. 2000, 238-239; Akkermans v.d. 2006, 149-154. fig. 18. 23-24; Nieuwenhuys v.d. 2015, fig. 4-5.

23 Bu seramik farklı isimlerle yayınlanmıştır (Tekin 2017, 264-268.): Yukarı Dicle havzasında Hakemi Use’de “Purplish Brown Slipped and incised ware” (Tekin 2011, 167.), Til Huzur-Yayvantepe’de “incised/painted Hassuna” (Caneva 2011, 183.), Tell Sabi Abyad’ın 10-8. tabakasında (MÖ 6200-6000) Pre-Halaf (kazıma bezemeli Arkaik Hassuna: İnce Turuncu Kaplar), 7-4. tabakasında (MÖ 6000-5900) Geçiş Dönemi (Boyalı Standard Hassuna: İnce Kaplar) boyalıları (Nieuwenhuys 2007, 31-45. 51.).

parçalar ele geçmiştir²⁴.

Kuzey Mezopotamya’da MÖ 5800 yıllarında başlayan, günümüzden daha sıcak iklim (GÖ 7.5ka) döneminde boyalı kaplar da değişime uğramıştır. Arkeoloji literatüründe “Halaf Seramiği” olarak tanımlanan bu kaplar üç gelişim evresine ayrılmıştır²⁵ (MÖ 5900-5300). Kendale Hecala’da ulaşılan en üst Neolitik tabakalarda “Koyu Yüzlü Perdahlı Kaplar” ile birlikte Erken Halaf (MÖ 5900/5800-5700) özelliklerini yansıtan boyalı kap parçaları bulunmuştur (fig. 9: 6-8, 10). Siirt Türbe Höyük ve Karavelyan²⁶ kazılarında bilinen basit biçimli, bazıları keskin karınlı veya dışa açılan ağızlı, hafif iç bükey gövdeli çanaklar ile düz dipli, şişkin karınlı, dışa doğru açılan kısa, bazen uzun boyunlu çömleklerden oluşan kaplar katkısız hamurlu, özsüz pişmiş, devetüyü hamurlu, nadiren astarlı ve perdahlıdır. Boyasız ve Gri Perdahlı Kaplar yaygındır. Boyalı kapların iç ve dış yüzeylerine kahverengi veya siyah boya ile içi çapraz taralı eşkenar üçgen ve dörtgen dizileri ile içleri dalgalı hatlar ve nokta dizileri ile doldurulmuş metoplar halinde basit geometrik motifler çizilmiş, çok az boğa veya bitki motifi kullanılmıştır. Kendale Hecala’da bu kaplara ait parçalar iki sıralı ahşap direk dizisi ile tanımlanan açık yaşam alanı ile bunun altında kil (*pisé*) duvarlı mekânlar, beyaz sıvalı tabanlar ve petek biçimli sıvalı küçük dörtgen depo birimlerinden oluşan mimari ile ilişkilendirilmiştir²⁷. Yüzey toprağında bulunan, başının tepesi sivriltilmiş, gözleri birer çizgi ile belirtilmiş pişmiş toprak figürü (fig. 8: 3) Salat Cami Yanı ve Hakemi Use’de²⁸, başı ile kolları küt, alt gövdesi silindirik biçimlendirilmiş bir çıplak kadın figürü (fig. 8: 5) de Akarçay Tepe’de bulunan örneklerle benzetilmektedir²⁹. Yassı taş baltanın (fig. 8: 3) ve çift delikli taş boncuğun benzerleri de Sumaki Höyük, Salat Cami Yanı, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat’ta bulunmuştur³⁰.

Ambar Höyük (fig. 9: 5) ve Gre Fılla’da ele geçen ince nitelikli hamurdan üretilmiş keskin karınlı kaplara ait parçalar ile Kendale Hecala’da ocak ve turuncu toprakla belirginleşen yangın enkazında ele geçen açık devetüyü hamurlu, pembe boyalı derin çanağın (fig. 9: 9) en yakın benzeri Tell Sabi Abyad’ın MÖ 6000’lere tarihlendirilen

24 Til Huzur-Yayvantepe’de "possible husking trays" olarak tanımlanmıştır (Caneva 2011, 183.).

25 Yukarı Dicle havzasında Halaf dönemi MÖ 5500-5300/5200 (Akkermans – Schwartz 2003, 115. 136-139.). H. Tekin (2017, 287.) bu dönemi “Geç Neolitik Dönem III (MÖ 5700-5200)” olarak adlandırmaktadır. Yukarı Dicle havzasında Girikihacıyan (Watson – Le Blanc 1990, 6. 31. şek. 4.0, 1-8) ve Til Huzur-Yayvantepe (Caneva 2011, 177-178.) üç evreyi de kapsamaktadır.

26 Yukarı Dicle havzasında Siirt Türbe Höyük (Sağlamtimur – Ozan 2007, 3. 16.) ve Karavelyan (Tekin 2011; 2014; 2017), Balih IIIA (MÖ 6100-5900) evresinde Tell Sabi Abyad I (Akkermans 1987; Akkermans v.d. 2006, 127-131. fig. 4).

27 Sumaki Höyük 2. tabakada ahşap dikme yuvaları (Erim-Özdoğan 2011, 26. 44. 49.) bulunmuştur. Benzeri depo birimleri Mezraa-Teleilat’ta (Karul v.d. 2002) bulunmuştur. Sumaki Höyük 2. tabaka PA yapısında dal-örgü duvarlar ve taş toplulukları, 3. tabakada siva izleri (Erim-Özdoğan 2011, 27. 52.) bulunmuştur.

28 Salat Cami Yanı: Miyake 2011, 148; Hakemi Use: Tekin 2017, Lev. XIVA.

29 Özbaşaran – Duru 2011, 201.

30 Sumaki Höyük: Erim-Özdoğan 2011, 57; Salat Cami Yanı: Miyake 2011, 148; Akarçay Tepe: Özbaşaran – Duru 2011, 200; Mezraa Teleilat: Özdoğan 2011, 258.

6. tabakasında açığa çıkmış³¹ olmakla birlikte, çanağın kaidesinin olması, bunun Orta Halaf evresine ait olabileceğini düşündürmektedir. Kapların içleri ve ağız kısmından karın keskinliğine kadar dış yüzeylerindeki boya bezeme kalın şeritlerle ayrılan metoplar halinde düzenlenmiştir. Gre Filla'da ele geçen bir kap parçası, birden fazla rengin yanı sıra beyaz boya ile bezenen Geç Halaf evresi örneklerine benzerlik göstermektedir. Bu dönemde kaideli küresel gövdeli çömlekler, omurgalı tabaklar ve fincanlar, kısa boyunlu tutamaklı çömlekler, tas biçimli kaplar üretilmiştir. Bu dönem yerleşimlerinde de kerpiç veya *pisé* duvarlı yuvarlak planlı yapılar ile aralarındaki açık alanlara inşa edilmiş ocaklar ve depolama çukurları kullanılmıştır.

Önasya'da GÖ 6.5-5.9ka (6400–6200) döneminde iklim tekrar soğumuştur³². MÖ 4. bin ve 3. binin ilk yarısında Güneydoğu Anadolu'da orman örtüsü gelişmiş, akarsu sistemi ve yağış düzenli hale gelmiş, dip suyu yükselmiştir³³. Ambar Çayı'nın yukarı havzasındaki höyükler bu dönemde terk edilmiş görünmektedir. Tescilli alan sınırları dışında kalan tarlalarda yapılan yoğun yüzey taramasında küçük buluntuya rastlanmaması ve 1920'li yıllarda Ambar Çayı'nın höyüğün kenarından aktığına ilişkin bilgiler, mil dolgunun höyüğü gömmüş olabileceği izlenimini bırakmıştır³⁴. Kendale Hecala'nın çevresindeki mil dolgu, Kalkolitik Çağ'da meydana gelen sellerle ilişkili görünmektedir. Ambar Höyük yüzeyinde bir Ubeyd boyalı kabına ait parça ele geçtiği belirtilmekle³⁵ birlikte, 2018 kazılarında Ubeyd boyalılarına rastlanmamıştır.

Tunç ve Demir Çağları

MÖ 3. binin ilk yarısında (GÖ 4.8-4.5ka) daha nemli iklim koşulları oluşmuş³⁶, buna karşın, Ambar Çayı'nın yukarı havzasında bu döneme tarihlendirilebilecek buluntuya rastlanmamıştır. Binyılın ikinci yarısı kurak geçmiş ve Akkad döneminde (MÖ 2300-2200) Kuzey Mezopotamya'da sulamalı tarım uygulanmıştır. MÖ 2250-1850 yıllarında iklimdeki bozulmayla Dicle ve Fırat nehirlerinde seviye düşüşleri yaşanırken³⁷ Habur Havzası'nda yerleşim sayısı düşmüş ve boyutları küçülmüş³⁸, buna karşın, daha yoğun yağış alan Yukarı Dicle Havzası'nda kültürel süreklilik gösteren kırsal tarımcı yerleşimler yoğunlaşmıştır³⁹. Seramik koleksiyonlarında görülen yakın benzerlik, güneylilerin bir bölümünün kuzeye göç ettiğini düşündürmektedir.

Bu dönemler Ambar Barajı su toplama havzasında sadece Ambar Höyük'te

31 Tell Sabi Abyad “burnt village”de “Standard Fine Ware Bowl” (Nieuwenhuys 2007, 41. Pl. 137).

32 Bond 4 dönemi (Bond v.d. 1997).

33 Dicle ve Fırat Nehirlerinin en yüksek seviyesi bu döneme tarihlenmiştir. Bkz. Thompson 2004, 638-639.

34 Ş. Can, yaşlıların ifadelerine göre Ambar Çayının 1920'li yıllara kadar höyüğün kenarından geçtiğini, höyüğün eteklerinin büyük olasılıkla çayın taşıdığı alüvyonla kaplanmış olabileceğini bildirmiştir.

35 Peasnell 2004, 30. Res. 1/1, 7.

36 Wanner v.d. 2008.

37 Thompson 2004, 638-639; Arz v.d. 2006; Kuzucuoğlu 2007, 474.

38 Courty 2001, 368; Weiss – Bradley 2001; Weiss v.d. 1993, 1000-1001.

39 Brancato 2017, 61-62. 348.

saptanmıştır. Doğu etek üzerine akarak yığılan toprakta ele geçen “Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı” kapların dış yüzeyine daldırma tekniği ile koyu kızıl kahverengi, şarap kırmızısı ve koyu gri-siyah boya astar uygulanmıştır (fig. 10: 1-2). Bu karakteristik seramik türü Yukarı Dicle Havzası’nda yaygın standart seramik grubunu oluşturmuştur⁴⁰. Ambar Höyük’te koyu gri perdahlı “Cezire Gri Seramiği” ile “Habur Boyalıları”na ait parçanın yanı sıra, Yukarı Habur ve Yukarı Dicle’de MÖ 22.-17. yüzyıllarda (Erken Tunç Çağı IV-Orta Tunç Çağı) yaygın kullanılan “Koyu Ağzılı Portakal Rengi Çanak” parçası bulunmuştur⁴¹ (fig. 10: 3-4). Bu dönemde Kuzey Mezopotamya’da hüküm süren *Hurri* krallıkları Yukarı Dicle Havzası’na *dimtu* çiftlikleri kurmuştur⁴². MÖ 1400-1000 yıllarında ise bölgeye hâkim durumdaki Orta Assur krallığı tarafından *dunnu* adı verilen çiftlikler kurulmuştur⁴³. I. Salmanasar’ın Uruatri, I. Tukulti-Ninurta’nın (MÖ 1244-1208) Alzu (Ergani) ve Nairi, I. Tiglat-Pileser’in (MÖ 1115-1077) Nairi ülkelerinin, sayıları 20-60 arasında değişen kralarını yendiğini anlatması ve ganimetlerin hayvan sürüleri ile yüklü dokumalardan oluşması, bunların göçer kabileler olabileceğine işaret etmektedir. Ambar Çayı’nın yukarı havzasında bu döneme ait buluntulara rastlanmayışı ve bölgenin yüksek plato sınırında bulunması, Nairi topluluklarının bu bölgeyi de kullanmış olabileceklerini ve Orta Assur krallarının bu nedenle burayı tarım çiftlikleri kurmak için tercih etmediğini düşündürmektedir.

MÖ 1050-980 (GÖ 3000-2930) yıllarında hüküm süren soğuma (GÖ 3.2ka iklim olayı)⁴⁴ sonucu Dicle ve Fırat nehirlerinin seviyeleri düşmüş⁴⁵, Orta Assur krallığı Assur-bel-kala (1073-1056 BC) döneminde Yukarı Dicle’den çekilmiş⁴⁶, bölge göçer toplulukların kışlık konaklama alanına dönüşmüştür⁴⁷. Ambar Höyük’te doğu etek üzerine yığılan toprakta bulunan kap parçaları arasında el yapımı “Yatay Oluk Bezemeli” yerel Demir Çağı kaplarının astarlı ve perdahlı, daha özenli yapılmış kaliteli örneklerine de rastlanmıştır (fig. 10: 5-8). Yukarı Dicle Havzası’nda yerli topluluklar tarafından kullanılan bu kaplar⁴⁸ Yeni Assur döneminde daha özenli ve tip

40 Kenantepe: Parker – Swartz Dodd 2005, 78-79; Ziyarettepe: Matney v.d. 2003, 183-188; Üçtepe: Özfırat 2006, 25-29; Giricano: Schachner 2002, 42-48; Hirbemerdon: Laneri v.d. 2006, 156-157; Türbe Höyük ve Başur Höyük: Baştürk 2017; Salat Tepe IIA:5 Ökse – Görmüş 2006, 139-140; Ökse 2012, 5.

41 Bu seramik grupları Yukarı Dicle havzasında Orta Tunç Çağında yaygındır. Bk. Bianchi 2012, 275-279. 285. 288; Özfırat 2006, 15; Matney – Rainville 2005, 22; Matney v.d. 2002, 61-63; 2003, 178-179.

42 Radner – Schachner 2004, 113; Ökse v.d. 2012. *Dimtu* çiftlikleri Hurri krallarının soylulara tahsis ettiği “tumar” çiftlikleridir.

43 Radner – Schachner 2004. *Dunnu* çiftlikleri Orta Assur krallarının tahsis ettiği “tumar” çiftlikleridir.

44 Weninger v.d. 2009, 43; Kaniewski v.d. 2013.

45 Thompson 2004, 638-639.

46 Radner – Schachner 2004, 52-53.

47 Kozbe 2006; Ökse 2017. Aramiler için Bk. Parker 2002, 384.

48 Hakemi Use: Tekin 2006; Kavuşan Höyük: Kozbe 2006; 2008; Giricano: Schachner 2002, 24-26. fig. 14; Üçtepe: Köroğlu 1998, 37. 40-41. Şek. 16:2, 13; 2003, 235; Hirbemerdon: Laneri v.d. 2006, 155. fig. 4; Guarducci 2011; Kenantepe: Parker 2003, 549; Parker – Swartz-Dodd 2005, 81; Ziyarettepe: Matney v.d. 2002, 66-67. fig. 24; 2009, 56. fig. 17; Salat Tepe: Ökse – Görmüş 2014.

çeşitliliği geniş gruplara dönüşmüştür. Bej astar üzerine kırmızı boya ile uygulanan şerit ve noktalarla bezeli kaba ait parçalar (fig. 10: 9-10) Murat havzasındaki Norşun Tepe ve Dicle Vadisi'ndeki Gre Dimse'de ele geçen Erken Demir Çağı boyalılarının benzeridir⁴⁹.

GÖ 3.3-2.5ka (2800–2600) soğuk iklim dönemi Demir Çağı'nın ilerleyen dönemlerinde etkili olmuş, Yukarı Dicle Havzası MÖ 9. yüzyılda Yeni Assur kralları tarafından fethedilmiştir. Ambar Höyük'te bulunan çark yapımı "Yeni Assur Standart Kapları"na ait parçalar⁵⁰ kaba küplere, orta kaba günlük kaplara ait olup, bunlar arasında ince nitelikli, kaliteli içki bardakları da yer almıştır (fig. 10: 11-12). Bu kapların el yapımı kaplarla eşzamanlı kullanılmış olabileceği ve Yeni Assur döneminde burada yerli bir topluluğun yaşamış olabileceği düşünülmektedir. II. Assurnasirpal "açlık nedeniyle Şubria ülkesine giden halkı" MÖ 881 yılında Tuşhan'a (Ziyarettepe) yerleştirmiştir⁵¹. Şubria ülkesinin bölgenin kuzey kesimleri olabileceği önerisi doğrultusunda, içinde Ambar Çayı'nın yukarı havzasının da bulunduğu plato eteklerini kapsamı aklı yakın gelmektedir.

Antik Çağ ve Orta Çağ

Yukarı Dicle Havzası MÖ 331'den sonra Büyük İskender, MÖ 312'den itibaren Selevkos Krallığı, MÖ 140-85 arasında Part idaresine girmiştir. Ambar Höyük'te tepeden doğu etek üzerine akarak yığılan toprakta ele geçen çark yapımı, ince cidarlı, yüksek ısıda fırınlanmış, turuncu astarlı zarif bir kaba ait parçalar ile Gre Fılla'daki Hıristiyan mezarlarının dolgu toprağında ele geçen bir sikke, höyüğün Hellenistik dönemde kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.

MÖ 85-MS 231 yılları arasında Ermeni, Roma ve Part krallıkları, 231-298 yılları arasında Roma ve Sasani krallıkları arasında el değiştiren bölge, Roma ve Bizans dönemleri boyunca Anadolu ile İran'daki siyasi güçler arasında çok sayıda savaşa sahne olmuştur⁵². Bu tarihi olaylar önemli ölçüde nüfus değişimlerini, artışlarını ve kargaşa ortamını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, MS 1. binde (GÖ 2000-1000) Doğu Akdeniz'de ağaç polenlerinde saptanan azalma, Roma döneminde orman örtüsünün insan eliyle kaldırılması ve hayvancılığın artışı ile açıklanmıştır⁵³. Ambar Höyük'te bulunan, yüksek ısı üreten fırınlarda pişirilmiş kaplara ait parçalar Doğu Akdeniz, Suriye ve Mezopotamya'daki pişirme kapları ve Brittle Ware⁵⁴ ile Geç Antik Çağ/Bizans (5-7. yüzyıllar) kaplarına benzerlik göstermektedir⁵⁵.

49 Karg 2002, şek. 3/d.

50 Benzerleri için bk. Matney v.d. 2007, 71; Lumsden 1999, 13; Köroğlu 1998, res. 9-10.

51 Köroğlu 1998, 9. 14. 19. 23-24. 91; Parker 2002, 380. 384.), Bit-Zamani, Şubria, Nirdün ve Urumu Nairi ülkeleri arasında sayılmıştır (Parker 2001, dn. 793).

52 Akşit 1970, 311-312; Ostrogorsky 1981, 65. 535.

53 Lemcke – Sturm 1997; Wick v.d. 2003.

54 Anderson-Stojanović 1992, 135-140; Domzalski v.d. 2004; Vegas 1973; Vokaer 2007; Martz 2008; Ökse v.d. 2018, 99-112.

55 Bakırer 1978; Hayes 1972, 72; Williams 1989, fig. 33. 37. 59.

Avrupa’da MS 300-600 yılları arasındaki “Karanlık Çağ/Kavimler Göçü” GÖ 500-300 (1.75-1.35ka) soğuk dönemine rastlamaktadır⁵⁶. Bu dönemde Batı Roma İmparatorluğu yıkılmış, Doğu Roma İmparatorluğu Arap orduları ile savaşmıştır. Yukarı Dicle Havzası 639 yılında Arap orduları tarafından fethedilmiş⁵⁷, ardından Selçuklu, Eyyubi ve İlhanlı hanedanlarına bağlı Artuklular tarafından yönetilmiştir⁵⁸.

Ambar Höyük doğu eteğinde dört, Gre Filla’da üç ve Kendale Hecala’da iki yapı katı oluşturan taş temelli yapılarda bulunan günlük kaba ve orta kaba nitelikli kaplar, pişirme kapları, kalıp baskı tekniği ile şekillendirilen kabartmalı (barbutin) sırsız kaplar ve yeşil sırlı kapların benzerleri Hasankeyf ve Samsat Höyük’te 11.-14. yüzyıllara tarihlenmiştir⁵⁹ (fig. 11). Kapların üç höyükte de benzer özellikler göstermesi, buralarda eşzamanlı yerleşildiğini düşündürmektedir.

Çevre Kullanımı

Tarımsal Kullanım Alanı

Eski insan topluluklarının çevrelerinden nasıl yararlandıklarının anlaşılması için uygulanan analizler, yerleşim için yer seçiminde bu çevrenin boyutlarına göre minimum enerji ve zaman harcanarak maksimum yararlanma olanakları esasına dayanır⁶⁰. Yukarı Habur Havzası’nda ortalama 2-3 ha alan kaplayan höyükler çevresindeki alanda seyrek ve küçük seramik parçalarının dağılımı ile uydudan belirlenen eski patikaların uzandığı en uzak noktalar ölçüt alınarak, küçük tarımcı yerleşimleri çevreleyen tarlaların en fazla 2 km yarıçapında bir alanda kaldığı anlaşılmıştır⁶¹. Buna göre, tarımcı köylerin yakın çevresinde bulunan, buna bağlı küçük mezralardan oluşan tarım yönetim sistemi tanımlanabilmektedir⁶².

Yukarı Dicle Havzası’nda ortalama 700-800 m yükseltinin altındaki düzlüklerde step oluşumları ile kireç ve potasyum bakımından zengin, kırmızımsı Akdeniz toprakları (fig. 12), engebeli kuzey kesimde kireçli orman toprakları bulunur. Dağ eteklerinde meşe, fundalık, çalılık, kızılbaş, gürgen, isfendan, yabani gül, yabani fındık ağaçlarından oluşan, yoğun tahribata uğramış eski orman kalıntıları (ağaçlı bozkır) bulunur. Karasal Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü havza yıllık 500-700 mm yağış alırken, Ambar Çayı’nın yukarı havzasına, yükseltiye göre yıllık 800-1200 mm yağış düşer (fig. 13), yıllık ısı dağılımı ortalama 12-16°C arasında değişir⁶³. Ortalama 700

56 Wanner v.d. 2008.

57 Ostrogorsky 1981, 258-259.

58 Turan 1984, 179. 347. 419. 623.

59 Özkul-Fındık 2008, 129-130. 137-139; Bulut 1984; 2000, 17; Tunçel 2002; Moore 1993; Fehervari 2000, 133-141. Ayrıca Bkz. Vroom 2009.

60 “Site Catchment Analysis” için bk. Vita Finzi – Higgs 1970; Hodder 1977; Hodder – Orton 1976.

61 Wilkinson 1989, 31-46; 1993, 560-565; 1994, 493. 497.

62 Johnson 1977, 494-501.

63 Onur 1964.

000 hektara yayılan bölge yağmura dayalı tarıma elverişlidir ve halen ekonomisinin üçte ikisi tarıma dayalıdır. Yüksek çayırlar hayvancılık için uygun olup, fundalıklarda kıl keçisi beslenir⁶⁴.

Yukarı Dicle Havzası'nın Toros Dağ eteklerine doğru yükselen kuzey kesiminde yer alan Ambar Çayı'nın yukarı havzası kuru tarım bakımından Dicle Vadisi'nden daha avantajlıdır. Ambar Höyük çevresindeki 2 km yarıçaplı alanın (1100 ha) güney yarısı dip suyu yüksek tarım alanıdır, kuzey yarısı yağmura dayalı tarıma ve besiciliğe uygundur (fig. 14). Ambar Höyük'ten 200 m uzaklıktaki Gre Fılla ile yaklaşık 1000 m uzaklıktaki Kendale Hecala bu dairesel alanın güney yarısında yer almaktadır. Üç yerleşimin eşzamanlı kullanıldığı dönemlerde bunlar, tarım alanını bölüşen, birbirine bağlı küçük dağınık birimler görünümündedir. Bu alanın engebeli kuzey yarısının otlak olarak kullanıma uygun olması, burada yaşamış toplulukların karma besin ekonomisi yürütebilecek olanaklara sahip olduğunu göstermiştir. Etnolojik gözlemlere göre avcı-toplayıcı gruplar besinlerini konaklama yerlerinden en fazla 2 saatlik yürüme mesafesinde (10 km) toplarken tarımcı toplulukların tarlaları yerleşim alanlarına en fazla 1 saatlik yürüme mesafesinde (5 km) yer almaktadır⁶⁵. Ambar Höyük'ten Bingöl yaylalarına ulaşan ortalama 100 km uzunluktaki güzergâh yarı göçer hayvancılık için de uygun bir mesafedir. Bu durumda, nüfusun bir bölümü tarımla uğraşırken bir bölümünün hayvanları çevredeki otlaklarda gezdirmesi ve sürüleri tekrar köylerine getirmesi olasıdır.

Erişim Alanı

Yerleşim yeri seçiminde erişim alanında yer alan doğal kaynakların kullanımının rolü büyüktür. Yerleşilen alanın ulaşım olanakları, besin ve mineral kaynaklarına olan mesafeler, kaynak miktarı ve mevsimsel değişimler göz önünde bulundurulmalıdır. Günlük azami yürüme mesafesi temel alınarak farklı hammadde kaynaklarının da yer aldığı geniş alanın kullanıldığından yola çıkılarak buluntuların ve hammadde kaynaklarının bölgesel dağılımı üzerinden belirlenen ekonomik sınırlar arayıcılığı ile değiş-tokuşun işleyişi çözümlenebilir⁶⁶.

Yukarı Dicle Havzası konglomera, kumtaşı gibi tortul kayaçlarla kaplı karstik yapıda bir gömülme havzasıdır⁶⁷. Avrasya ve Arabistan levhalarının çarpışması sonucu oluşan bindirme kuşağında halen 7-8 şiddetinde depremler meydana gelir, Dicle Vadisi boyunca yayılan diyagonal yönlü çok sayıda fay kırığı, daha düşük yerel depremlere neden olur (fig. 15-16). Hazro antiklinali içerisinde kömür ve bakır yatakları, Kulp civarında demir ve kurşun yatakları bulunur⁶⁸. Ambar Çayı'nın yukarı havzasına en yakın bazalt kaynağı Lice'deki Tersiyer-Eosen Maden Karmaşığı, en yakın kireçta-

64 Çağlıyan – Durmuş 2010.

65 Bailey 2005.

66 "Site Territory" ve "Trend Surface" analizleri için bk. Vita Finzi – Higgs 1970.

67 Eriñç 1980, 67-68; Karadoğan – Tombul 2001, 343-344; Karadoğan – Yıldırım – Atalay 2012, 17. 14-15. 20-23.

68 Kavak 2013a, 10-12. 14-15; 2013b

şı kaynağı da Lice Formasyonu'dur.

Her üç höyükte de yapı temellerinde ve mezarların sınırlarını belirlemek için kireçtaşı levlar kullanılmıştır. Ambar Vadisi'nin kuzey bölümünü oluşturan kanyonun yardığı dağlık kesimdeki ve Hani ilçesinin yaklaşık 8-10 km güneyinde bulunan mermer ve kireçtaşı kaynakları bu yerleşimlerde oturan topluluklar tarafından kullanılmış olmalıdır. Bazalttan üretilmiş havanlar da büyük olasılıkla güneybatıya doğru, ortalama 60 kilometrelik bir yolla ulaşılan Karacadağ bazalt kaynaklarından elde edilmiş olmalıdır. Dicle Nehri aşan yolun yaklaşık iki günlük yürüme mesafesinde olması ve bazalt buluntuların az olması, bu taşın hammadde olarak getirilmesinden çok, işlendiği atölyelerden getirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Gre Fılla ve Kendale Hecala'da demir buluntular toplumsal iş bölümü ve gelişkin uzmanlaşmanın gelişkin olduğu Orta ve Yakın çağlara tarihlenen kontekstlerden elde edilmiştir. Ambar Höyük'e en yakın bakır kaynakları kuzeybatısındaki, yaklaşık 40 km uzunlukta bir yolla ulaşılan Dicle İlçesine ve kuzeydoğusundaki, yaklaşık 35 km uzunlukta bir yolla ulaşılan Lice İlçesi çevresinde bulunmaktadır. En yakın demir yatakları da bölgenin kuzeydoğusundaki, yaklaşık 70 km uzunluktaki dağ yolu izlenerek ulaşılan, Kulp İlçesi çevresinde bulunmaktadır. Yolun kısmen dağlık alandan geçmesi nedeniyle demir yataklarına 2-3 günlük yürüyüşle ulaşılabilecektir. Bu cevher de obsidyen gibi yarı göçer gruplar tarafından bölgeye getirilmiş olabileceği gibi, göçer madencilerin de cevheri işleyip dağıtmaları mümkün görünmekle birlikte, bu madenin tarımcı köylerde işlenmeyip, hazır mal olarak getirilmesi akla yakın gelmektedir. Kömür madeni de Ambar Höyük'ün doğusunda, dağ geçitlerinden aşan 27 km uzunlukta bir yolla ulaşılabilen Hazro çevresindedir.

Obsidyenin kaynağından uzaklaştıkça buluntu oranının azalması, ortalama 300 km mesafelere kadar yayılan bu hammaddenin toplanma ve dağıtım sisteminin kültür grupları arasındaki ilişkilerle açıklanmasını sağlamıştır⁶⁹. Ambar Höyük, Gre Fılla ve Kendale Hecala yüzeyinde çok sayıda obsidyen artığı bulunması, bu yerleşimlerin yaklaşık 110 km uzunlukta bir yolla ulaşılan, Bingöl'ün Solhan ilçesinin batısındaki, akarsu taraçaları içinde taşınmış farklı renk ve dokularda obsidyen yumru tarlalarının⁷⁰ dağıtım alanında bulunduğunu göstermektedir (fig. 17). Solhan obsidyeninin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde Orta Fırat havzası üzerinden Doğu Akdeniz'e taşındığı belirlenmiştir⁷¹. Bu hammaddeyi hayvanlarını Bingöl yaylalarında otlatan yarı göçer toplulukların getirmeleri olası görünmektedir.

Yol Güzergâhı

Eski yol güzergâhları, engibeli arazide bir günde aşılabilecek mesafenin, bir günde aşılabilecek düz yol mesafesinden daha kısa olduğu esasına ve nehrin bir yayanın ya

69 Johnson 1977, 484-485.

70 Çaltak, Alatepe, Çavuşlar, Arçük ve Şeref Meydanı kaynakları. Bk. Yılmaz – Şaroğlu – Güner 1987, 142. 149. 154. 158; Balkan-Atlı 2003; Bigazzi v.d. 1997, 66. şek. 11; Gratuze 1999, 872-873. şek. 1. tab. 5-6; Balkan-Atlı – Cauvin 2007, 71-77; Akköprü v.d. 2017, 51-55.

71 Gratuze 1999, 876; Ibáñez v.d. 2018, fig. 1-2.

da atlının geçmesine olanak tanıdığı noktaların en yakın merkeze olan uzaklığına göre belirlenir. Bir insanın yürüyerek 5 kilometrelik mesafeyi bir saatte kat edebileceği öngörülmektedir⁷². Pers İmparatorluğunun “Kral Yolu” üzerine, aralarında 20-25 km mesafeler bulunan 111 konaklama alanı kurduğu⁷³, MÖ 2. yüzyılda hanların 20-30 mil (32-48 km) aralıklarla inşa edildiği⁷⁴ bilinmektedir. Anadolu kervan yolları üzerine 12-13. yüzyıllarda kurulan Selçuklu kervansarayları arasındaki mesafeler, bir devenin 160-450 kilo yük ile yolun koşullarına göre günde 8-10 saatte 30-40 km (1 menzil) mesafe almasına göre hesaplanmıştır⁷⁵. Engebeli bölge ile düz ovanın sınırına kurulmuş olan Ambar Höyük yerleşimi, bu bağlamda kilit noktada yer almaktadır (fig. 18).

Ambar Höyük'ten kuzey-kuzeybatı'ya doğru modern Diyarbakır-Bingöl yolu izlenerek toplam 70 km uzunlukta bir güzergâh üzerinden Murat Nehri vadisine ulaşılmaktadır. Hani yakınında Ambar Çayı üzerinde bir han ile Lice sapağına yakın Berlas Hanı Diyarbakır-Bingöl yolunun geçtiği bu kesime Selçuklu döneminde inşa edilmiştir⁷⁶. Yol, 1500 m yükseklikteki Eshapkeyf ve Şeytanbur dağları arasındaki, 1000 m yükseltideki geçitten geçen 35 km uzunlukta bir güzergâhı izleyerek Bırkleyn Çayı'nın güney kenarındaki mağaralara ulaşmaktadır⁷⁷. Kevrebaze Tepesinin güneyinde, Korha Dağı'nın uzantısı olan kayalıklarda bulunan mağaraların duvarlarına kazınmış olan, I. Tıglatpileser (MÖ 1114-1076) ve III. Salmanassar'a (MÖ 859-828) ait üç kabartma ve beş çivi yazıtlı kitabeye göre, Yeni Assur kralları Nairi ülkesine yaptıkları seferler sırasında buraya uğrayarak tanrılara sunular bırakmışlardır⁷⁸. 2004 yılında yapılan yüzey araştırması sırasında mağaralarda MÖ 6. ve 4. bin ile 2. binin ve 1. binin ilk yarısına tarihlenen malzeme ele geçmiş, dağ geçidinin iki yanında da Bizans döneminden 14. yüzyıla kadar kullanılmış bir kalenin ve kentin kalıntıları bulunmuştur. Bırkleyn Çayı geçildikten sonra kuzeye doğru, 1600 m yükseltideki Altıkardeş ve 2280 m yükseltideki Surpuluz Dağları arasındaki 1250 m yükseltideki geçitten geçen 31 km uzunlukta bir güzergâh izlenerek Murat Nehri'nin güney kıyısına ulaşılmaktadır. Bu güzergâh, halen Dicle vadisinde kışlayan ve yaz aylarını Şerafettin Dağları'nda geçiren göçer topluluklar tarafından kullanılmaktadır. Genç ilçesinden doğuya doğru ortalama 30 km Murat Vadisi izlendikten sonra kuzeye doğru 10 km uzunlukta bir dağ yolu üzerinden Bingöl/Solhan obsidyen kaynaklarına ulaşılmaktadır.

Ambar Höyük'ten güneye doğru Ambar Çayı vadisi izlenerek Mardin-Midyat Platosu üzerinden Yukarı Habur havzasına ulaşmak mümkündür. Ambar Höyük'ten 18 km güneyde, vadinin 500 m batısında Pir Hüseyin Höyüğü yer alır⁷⁹. Höyükte 1892 yılında bulunarak İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesine getirilen diyorit taşından

72 Hodder – Orton 1976, 233. fig. 7.4.

73 Mansel 1971, 257.

74 Belke 2017, 32-33.

75 Erdmann 1961; Özergin 1965.

76 Tuncer 1999, 151. 160. çizim 2. no. 106.

77 Koordinatlar x: 38.52714167, y: 40.55450833, z: 1134m.

78 Köroğlu 1998, 85-86. 91; Schachner v.d. 2009.

79 Koordinatlar x: 38.11179167, y: 40.39061111, z: 657m.

yapılmış stel, Akkad Kralı Naramsin'in (MÖ 2260-2223) *Subartu* Ülkesinin “Yukarı Ülke”lerine yaptığı seferlerle ilişkilidir⁸⁰. Yüzey araştırmasından⁸¹ elde edilen ob-sidyen artıklarının yanı sıra MÖ 3. bin ortalarına tarihlendirilen “Karaz” kabına ve “Malatya/Keban Boyalısı”na ait parçalar, kuzeydeki bölgelerle olan ilişkisini kanıtlar niteliktedir.

Buradan 12 km güneyde, Sarıkamış Köyünün 4,5 km güney-güneydoğusunda, Ambar Çayı'nın batı sekisine kurulmuş 4,5 ha alan kaplayan bir höyük⁸² ile bunun 1 km güney-güneydoğusunda, Kuşburnu köyünün 1 km kuzey-kuzeybatısına kurulmuş, 2 ha alan kaplayan başka bir höyük yer almaktadır. Ambar Höyük ile bu höyükler arasındaki 30-32 km mesafe, bir günde yürünerek kat edilebilecektir.

Buradan Ambar Çayı vadisi izlenerek güneye doğru 27 km uzunlukta bir yol üzerinden Dicle Vadisi'ne ulaşılabilir. Vadinin 1,5 km güneyine kurulmuş Üçtepe'de (*Tidu*)⁸³ bulunan yazıtlı ve kabartmalı iki stel, Assur kralları II. Assurnasirpal'in (MÖ 883-859) MÖ 879 yılında *Nairi* ülkesine düzenlediği seferden, oğlu III. Salmanasar'ın (MÖ 858-824) yedinci krallık yılında diktirdiği stel ise *Qarqar* savaşından söz etmektedir⁸⁴. Kalkolitik Çağ'dan Roma İmparatorluk dönemine kadar kesintisiz yerleşime sahne olan höyükte duvar boyaları olan bir Helenistik dönem yapısı ile batı kesiminde Yeni Assur döneminin geç evresine ait duvar boyalı bir başka yapı ile sur duvarı bulunmuştur⁸⁵. Bir diğer saray benzeri yapı da doğu yamaçta açığa çıkarılan Orta Tunç Çağı yapısıdır⁸⁶. Buradan Göksu Vadisi izlenerek Mardin-Midyat Platosu'nu yaran Göksu kanyonuna ulaşmak için de ortalama 30 km mesafe bulunmaktadır. Bu yol Yeni Assur, Pers ve Roma dönemlerinde yoğun kullanılmıştır.

Sonuç

Ambar barajından etkilenecek olan üç höyükte yapılan kurtarma kazılarında elde edilen ön sonuçlar, Ambar Çayı'nın yukarı havzasının MÖ 9. binden itibaren yerleşim alanı olarak seçildiğini göstermiştir. En eski yerleşim Gre Filla'da Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B döneminde başlamış, Erken Seramikli Neolitik dönemde Ambar Höyük ve Kendale Hecala'da yerleşilmiştir. Akkad kralı Naramsin'in Ambar Höyük'ün 18 km güneyindeki Pir Hüseyin'de bir kent kurduğunu dönemde ve bunu izleyen Hurri krallıkları döneminde Ambar Höyük'te yerleşilmiştir. Orta ve Yeni Assur krallarının Ambar Höyük'ün 35 km kuzeyindeki Bırkleyn Mağaralarına ulaştığı dönemde Ambar Höyük'te de yerleşilmiştir. Bu küçük kırsal birimlerin eşzamanlı kullanıldıkları Neolitik Çağ ile Orta Çağ'da daha geniş alan kaplayan Ambar Höyük'ün

80 Frayne 1993, 86.

81 Peasnell – Algaze 2010.

82 Koordinatlar x: 38.01903611, y: 40.37234444, z: 661 m (Erveni mahallesi 120 Ada, 1 Parsel, Pafta L44-c-23-d, Taşınmaz no. 60862016).

83 Koordinatlar x: 37.82068056, y: 40.54068056, z: 585 m. Köroğlu 1998, 75-85.

84 Köroğlu 1998, 9, 14.

85 Köroğlu 1998, 33-36.

86 Özfirat 2006, 19-20.

bu kesimdeki merkezi yerleşim olabileceği, Gre Filla ve Kendale Hecala'nın da buna bağlı mezzarlar olabileceği düşünülmektedir.

Ambar Çayı vadisi Kuzey Mezopotamya krallıklarının Güneydoğu Toros Dağlarında ve kuzeyinde bulunan hammadde kaynaklarına ulaşımı için en uygun dağ geçitlerinden birine ulaşan doğal bir güzergâhtır. Bu güzergâhı göçer hayvancılıkla geçinen toplulukların aynı zamanda hammadde dolaşımında etkin rol alarak kullanmış olabileceği düşünülmektedir. Ambar Çayı'nın yukarı havzasında sürdürülecek kurtarma kazıları ile yüzey araştırmalarından elde edilecek veriler, bölgenin çeşitli dönemlerde hammadde dolaşımı ve hayvancılıkla geçinen göçer topluluklar tarafından nasıl kullanılmış olabileceğine ışık tutacaktır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akkermans 1987 Akkermans, P. M. M. G. "A Late Neolithic and Early Halaf Village at Sabi Abyad, Northern Syria", *Paléorient* 13/1, 23-40.
- Akkermans – Schwartz 2003 Akkermans, P. M. M. G. – G. M. Schwartz, *The Archaeology of Syria From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 10,000-300 BC)*, Cambridge.
- Akkermans v.d. 2006 Akkermans, P. M. M. G. – R. Cappers – C. Cavallo – O.P. Nieuwenhuyse – B. Nilhamn – I. N. Otte. "Investigating the Early Pottery Neolithic of northern Syria: new evidence from Tell Sabi Abyad", *AJA* 110, 123-56.
- Akköprü v.d. 2017 Akköprü, E. – D. Mouralis – A.-K. Robin – C. Kuzucuoğlu – M. K. Erturaç, "Doğu Anadolu'daki Obsidiyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi", *Türkiye Jeoloji Bülteni* 60/1, 49-61.
- Akşit 1970 Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M.S. 193-395)*, İstanbul.
- Anderson-Stojanović 1992 Anderson-Stojanović, V. R., *STOBI, The Hellenistic and Roman Pottery*, Oxford.
- Arimura v.d. 2000 Arimura, M. – N. Balkan-Atlı – F. Borell – W. Cruells – G. Duru – A. Erim-Özdoğan – J. Ibanez – O. Maede – Y. Miyake – M. Moliste – M. Özbaşaran, "A New Neolithic settlement in the Urfa region: Akarçay Tepe, 1999", *Anatolia Antiqua* 8, 227-255.
- Arz v.d. 2003 Arz, H. W. –F. Lamy –J. Pätzold –P. J. Müller –M. Prins, "Mediterranean Moisture Source for an Early-Holocene Humid Period in the Northern Red Sea", *Science* 300, 118-121.
- Arz v.d. 2006 Arz, H. W. – F. Lamy – J. Patzold, "A pronounced dry event recorded around 4.2 ka in brine sediments from the Northern Red Sea",

- Quaternary Research 66/3, 432-441.
- Bailey 2005 Bailey, G., “Site Catchment Analysis”, *Archaeology, The Key Concepts* (ed. Routledge C. Renfrew – P. Bahn), London, New York, 172-175.
- Bakırer 1978 Bakırer, Ö., “The Medieval Pottery and Baked Clay Objects”, *Korucutepe 3, Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968–1970, Studies in Ancient Civilization* (ed. M. N. van Loon), Amsterdam.
- Balkan-Atlı 2003 Balkan-Atlı, N., “Obsidien ‘Ticareti’: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni sorunlar: Bir Deneme”, *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar* (ed. M. Özbaşaran v.d.), İstanbul, 9-16.
- Balkan-Atlı – Cauvin 2007 Balkan-Atlı, N. – M. C. Cauvin, “Anadolu Obsidyeni: Bir Dönemin Tanığı”, *12000 Yıl Önce, Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı: Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 71-77.
- Bartl 2004 Bartl, K. *Vorratshaltung. Die spätëpipaläolithische und frühneolithische Entwicklung im westlichen Vorderasien, Ex Oriente, Berlin.*
- Baştürk 2017 Baştürk, E., “Siirt -Türbe Höyük Orta Tunç Çağ Çanak Çömleği”, *Barış Salman Anı Kitabı* (ed. I. Adak Adıbelli), İstanbul, 19-35.
- Belke 2017 Belke, K., “Communications: Roads and Bridges”, *The Oxford Handbuch of Byzantine Studies* (ed. E. Jeffreys v.d.), Oxford, 295-308.
- Bianchi 2012 Bianchi, A., *Comparative Studies on the Pottery of Sector AK of the Royal Building in Tell Mozan/Urkes (Syria), Harrasowitz, Wiesbaden.*
- Bigazzi v.d. 1997 Bigazzi, G. – Z. Yeğingil – T. Ercan – M. Oddone – M. Özdoğan, “Doğu Anadolu’daki Obsidiyen İçeren Volkaniklerin ‘Fizyon Track’ Yöntemiyle Yaş Tayini”, *Türkiye Jeoloji Bülteni* 40/2, 57-72.
- Bond v.d. 1997 Bond, G. – W. Showers – M. Cheseby – R. Lotti – P. Almasi – P. Demenocal – P. Priore – H. Cullen – I. Hajdas – G. Bonani, “A Pervasive Millennial-Scale Cycle in North Atlantic Holocene and Glacial Climates”, *Science* 278, 1257-1266.
- Bond v.d. 2001 Bond, G. – B. Kromer – J. Beer – R. Muscheler – M. N. Evans – W. Showers – S. Hoffmann – R. Lotti-Bond – I. Hajdas – G. Bonani, “Persistent Solar Influence on North Atlantic Climate During the Holocene”, *Science* 294, 2130-2136.
- Brancato 2017 Brancato, R., *Settlement Patterns and Political Landscapes in the Upper Tigris River Valley. Center for Ancient Mediterranean and Near Eastern Studies, Roma.*
- Bulut 1984 Bulut, L., “Kabartma Desenli Samsat Ortaçağ Seramikleri”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* 7, 1-18.
- Bulut 2000 Bulut, L., *Samsat Ortaçağ Seramikleri: Sıraltı ve Lüsterler, İzmir.*
- Caneva 2011 Caneva, I., “Til Huzur-Yayvantepe”, *The Neolithic in Turkey 1: The Tigris Basin. New Excavations and New Research*, İstanbul, 173-184.

- Courty 2001 Courty, M.-A., "Evidence at Tell Brak for the Late EDIII/Early Akkadian air blast event (4 kyr BP)", *Excavations at Tell Brak, 2. Nagar in the third millennium BC* (ed. D. Oates – J. Oates – H. McDonald), McDonald Institute Monographs, Cambridge, 367-372.
- Cruells – Nieuwenhuyse 2005 Cruells, W. – O. P. Nieuwenhuyse. "The Proto-Halaf period in Syria. New sites, new data", *Paléorient* 30/1, 47-68.
- Çağlıyan – Durmuş 2010 Çağlıyan, A. – E. Durmuş, "Diyarbakır Havzası ve Yakın Çevresinde Küçükbaş Hayvancılık", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2, 29-56.
- Domzalski v.d. 2004 Domzalski, K. – U. Wicenciak – M. El-Tayeb – T. Waliszewski, "Late Hellenistic and Early Roman Pottery Production Center at Jiyeh: Rescue Excavations, 2004", *Polish Archaeology in the Mediterranean* 16, 429-439.
- Dormoy v.d. 2009 Dormoy, I. – O. Peyron – N. Combourieu-Nebout – S. Goring – U. Kotthoff – M. Magny – J. Pross, "Terrestrial climate variability and seasonality changes in the Mediterranean region between 15000 and 4000 years deduced from marine pollen records", *Climate of the Past* 5, 615-632.
- Erdmann 1961 Erdmann, K., *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts I-II*, Berlin.
- Erim-Özdoğan 2011 Erim-Özdoğan, A., "Sumaki Höyük: A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin", *The Neolithic in Turkey 1: The Tigris Basin. New Excavations and New Research*, İstanbul, 19-60.
- Erinç 1980 Erinç, S., "Kültürel Çevre Bilim Açısından Güneydoğu Anadolu (İstanbul ve Chicago Üniversitesi Karma Projesi)", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 65-72.
- Fehérvári 2000 Fehérvári, G., *Ceramics of the Islamic World in the Tareq Rajab Museum*, New York.
- Frayne 1993 Frayne, D., *The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 BC)*, Toronto.
- Frumkin v.d. 2001 Frumkin, A. – G. Kadan – Y. Enzel – Y. Eyal, "Radiocarbon chronology of the Holocene Dead Sea: attempting a regional correlation", *Radiocarbon* 43(3), 1179-1189.
- Gratuze 1999 Gratuze, B., "Obsidian Characterization by Laser Ablation ICP-MS and its Application to Prehistoric Trade in the Mediterranean and the Near East: Sources and Distribution of Obsidian within the Aegean and Anatolia", *Journal of Archaeological Science* 26, 869- 881.
- Guarducci 2011 Guarducci, G., *Facing an Empire: Hirbemerdon Tepe and the Upper Tigris Region during the Early Iron Age and Neo-Assyrian Period*, New Jersey.
- Hayes 1972 Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, British School at Rome, London.

- Hodder 1977 Hodder, I. R., “Some new directions in the spatial analysis of archaeological data at the regional scale”, *Spatial Archaeology* (ed. D. L. Clarke), New York, 223-351.
- Hodder – Orton 1976 Hodder, I. R. – C. Orton, *Spatial Analysis in Archaeology*, Cambridge.
- Ibáñez 2018 Ibáñez, J. J. – D. Ortega – D. Campos – L. Khalidi – V. Méndez, “Testing complex networks of interaction at the onset of the Near Eastern Neolithic using modelling of obsidian Exchange”. *Journal of Royal Society* 12, 20150210. <http://dx.doi.org/10.1098/rsif.2015.0210>
- Johnson 1977 Johnson, G. A., “Aspects of Regional Analysis in Archaeology”, *Annual Review of Anthropology* 6, 479-508. URL: <http://www.jstor.org/stable/2949341>
- Kaniewski v.d. 2013 Kaniewski, D. – E. Van Campo – J. Guiot – S. Le Burel – T. Otto – C. Baeteman, “Environmental Roots of the Late Bronze Age Crisis”, *PLoS ONE* 8(8): e71004. doi:10.1371/journal.pone.0071004
- Karadoğan – Tombul 2001
Karadoğan, S. – S. Tombul, “Dicle Havzasındaki Doğal Çevre ve Beşeri Özellikler ile Arkeolojik Değerlerin, Bölge Paleo-Coğrafik ve Paleo-Kültürel Koşulların Belirlenmesindeki Rolü ve Bugünkü Durum”, *Türkiye’de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras*, İstanbul, 341-351.
- Karadoğan – Yıldırım – Atalay 2012
Karadoğan, S. – A. Yıldırım – İ. Atalay, “Siesmicity Analysis of Southeast Anatolia with GIS Method”, *Potentials and Problems of Natural Environment in Turkey and Romania* (ed. İ. Atalay), İstanbul, 13-30.
- Karg 2002 Karg, N., “Gre Dimse (Ilisu) Research in 2000”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (ed. N. Tuna – J. Velibeyoğlu), Ankara, 699-722.
- Karul v.d. 2002 Karul, N. – A. Ayhan – M. Özdoğan. “Mezraa Teleilat 2000”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (ed. N. Tuna – J. Velibeyoğlu), Ankara, 115-41.
- Kavak 2013a Kavak, O., “Diyarbakır Lice İlçesinin ve Çevresinin Yer Altı Zenginlik Kaynakları”, *Diyarbakır Yeraltı Kaynakları*, 7-16.
- Kavak 2013b Kavak, O., “Diyarbakır Hazro Bölgesinin Kömür Potansiyelinin Özellikleri”, *Diyarbakır Yeraltı Kaynakları*, 34-42.
- Kozbe 2006 Kozbe, G., “Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna dek Yukarı Dicle Bölgesinde Assur Varlığı”, *Cultural Reflections: Studies in Honor of Hayat Erkanal* (ed. A. Erkanal-Öktü), İstanbul, 496-509.
- Kozbe 2008 Kozbe, G., “The Transition from Late Bronze Age to Early Iron Age in the Upper Tigris Region, Southeastern Anatolia: Identifying Changes in Pottery”, *Ceramics in Transitions: Chalcolithic through Iron Age in the Highlands of the Southern Caucasus and Anatolia* (ed. K. S. Rubinson

- A. Sagona), Leuven, 291-322.
- Köroğlu 1998 Köroğlu, K., Üçtepe I: Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Coğrafyası, Ankara.
- Köroğlu 2003 Köroğlu, K., “The Transition from Bronze Age to Iron Age in Eastern Anatolia”, Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions (ed. B. Fischer v.d.), İstanbul, 231-244.
- Kuzucuoğlu 2007 Kuzucuoğlu, C., “Climatic and environmental trends during the third millennium B.C. in Upper Mesopotamia”, Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? (ed. C. Kuzucuoğlu – C. Marro), Varia Anatolica 19, Boccard, Paris, 459-480.
- Laneri v.d. 2006 Laneri, N. – A. D’Agostino – M. Schwartz – S. Valentini – G. Pappalardo, “A preliminary report of the archaeological excavations at Hirbemerdon Tepe, southeastern Turkey, 2005”, Anatolica 32, 153-188.
- Le Mière – Nieuwenhuys 1996
Le Mière, M. – Nieuwenhuys, O., "The prehistoric pottery", PTell Sabi Abyad. The late Neolithic Settlement (ed. M. M. G. Akkermans), İstanbul, 119-284.
- Lemcke – Sturm 1997 Lemcke, G. – M. Sturm, “ $\delta^{18}O$ and trace element measurements as proxy for the reconstruction of climate changes at Lake Van (Turkey): preliminary results”, Third millennium BC climate change and Old World collapse (ed. H. N. Dalfes – G. Kukla – H. Weiss, NATO ASI Series, I/49, Berlin, 653-678.
- Lumsden 1999 Lumsden, S., “Neo-Assyrian Pottery from Nineveh”, Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-eastern Anatolia (ed. A. Hausleiter – A. Reiche), Münster, 3-15.
- Mansel 1971 Mansel, A. M., Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Martz 2008 Martz, A.-S., “La brittle ware, une vaisselle multiculturelle. L’exemple de Zeugma”, XVII International Congress of Classical Archaeology Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean, Direzione Generale per le Antichità, Roma, 1-14.
- Matney – Rainville 2005
Matney, T. – L. Rainville, “Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2003-2004”, Anatolica 31, 153-88.
- Matney v.d. 2002 Matney, T. – M. Roaf – J. MacGinnis – H. McDonald, “Archaeological excavations at Ziyarettepe, 2000 and 2001”, Anatolica 28, 47-89.
- Matney v.d. 2003 Matney, T. – J. MacGinnis – H. McDonald – K. Nicoll – L. Rainville – M. Roaf – M. L. Smith – D. Stein, “Archaeological investigations at Ziyarettepe-2002”, Anatolica 29, 175-221.
- Matney v.d. 2007 Matney, T. – L. Rainville – K. Köroğlu – A. Keskin – T. Vorderstrasse – N. Özkul Fındık – A. Donkin, “Report on Excavations at Ziyaret Tepe, 2006 Season”, Anatolica 33, 23-74.

- Matney v.d. 2009 Matney, T. – T. Greenfield – B. Hartenberger – A. Keskin – K. Köroğlu – J. MacGinnis – W. Monroe – L. Rainville – M. Shepperson – T. Vorderstrasse – D. Wicke, “Excavations at Ziyaret Tepe 2007-2008”, *Anatolica* 35, 37-84.
- Mayewski v.d. 1997 Mayewski, P. A. – L. D. Meeker – M. S. Twickler – S. Whitlow – Q. Yang – M. Prentice, “Major features and forcing of high latitude northern hemisphere circulation using a 110000-year-long glaciochemical series”, *Journal of Geophysical Research* 102, 26345-26366.
- Mayewski v.d. 2004 Mayewski, P. A. – E. E. Rohling – J. C. Stager – N. W. Karle – K. A. Maascha – L. D. Meeker – E. A. Meyerson – F. Gasse – S. Van Kreveld – K. Holmgren – J. Lee-Thorpe – G. Rosqvist – F. Racki – M. Staubwasser – R. R. Schneider – E. J. Steig, “Holocene climate variability”, *Quaternary Research* 62, 243-255.
- Migowski v.d. 2006 Migowski, C. – M. Stein – S. Prasad – J. F. W. Negendank – A. Agnon, “Holocene climate variability and cultural evolution in the Near East from the Dead Sea sedimentary record”, *Quaternary Research* 66/3, 421-431.
- Miyake 2011 Miyake, Y., “Salat Cami Yanı: A Pottery Neolithic Settlement in the Tigris Valley”, *The Neolithic in Turkey 1: The Tigris Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 129-149.
- Moore 1993 Moore, J., *Tille Höyük I: Medieval Period*, London.
- Nieuwenhuys 2007 Nieuwenhuys, O., *Plain and Painted Pottery. The Rise of Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*, *Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities* 3, Brepols, Turnhout.
- Nieuwenhuys v.d. 2010 Nieuwenhuys, O. P. – P. M. M. G. Akkermans – J. van der Plicht 2010. “Not so coarse, nor always plain – the earliest pottery of Syria”, *Antiquity* 84, 71-85. <http://antiquity.ac.uk/ant/84/ant840071.htm>
- Nieuwenhuys v.d. 2015 Nieuwenhuys, O. P. - Roffet-Salque, M. – Evershed, R. P. – Akkermans, P. M. M. G. – Russell, A. “Tracing pottery use and the emergence of secondary product exploitation through lipid residue analysis at Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)”, *Journal of Archaeological Science* 64, 54-66.
- Nishiaki – Le Mière 2005 Nishiaki Y. – M. Le Mière, “The oldest Pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: new evidence from Tell Seker al-Aheimar, the Khabur, northeast Syria”, *Paléorient* 31/2, 55-68.
- Onur 1964 Onur, A., *Türkiye’de Kar Yağışları ve Yerde Kalma Müddeti Üzerine Bir Etüd, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No 152*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ostrogorsky 1981 Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara.

- Ökse 2012 Ökse, A. T., “Salat Tepe Stratigrafisine göre Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, *Arkeoloji Dergisi* 17, 1-29.
- Ökse 2017 Ökse, A. T., “Eastern Anatolian ‘Early Iron Age’ Tribes in the Upper Tigris Region: A Cultural and Chronological Assessment”, *At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age* (ed. E. Rova), Brepols, Turnhout, 369-389.
- Ökse – Görmüş 2006 Ökse, A. T. – A. Görmüş, “Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons”, *Akkadica* 127, 119-149.
- Ökse – Görmüş 2014 Ökse, A. T. – A. Görmüş, “Demir Çağında Salat Tepe”, *SCRIPTA: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar. Veli Sevin’e Armağan* (ed. A. Özfirat), İstanbul, 233-255.
- Ökse v.d. 2012 Ökse, A. T. – E. Oybak Dönmez – A. Görmüş – M. Gürbüz – M. Özdeğer, “The Middle Bronze Age Farming Economy of the Upper Tigris Region: A Reconstruction Basing on Archaeological, Archaeobotanical and Ethnoarchaeological Analysis”, *Akkadica* 133/1, 67-106.
- Ökse v.d. 2014 Ökse, A. T. – Taşkiran, H. – Kartal, M. – Görmüş, A. – Atay, E. – Erdoğan, N. “İlisu Barajı İnşaat Sahası 2012 Yılı Kurtarma Kazısı”, *KST* 35/1, 102-112.
- Ökse v.d. 2018 Ökse, A. T. – N. Erdoğan – A. Görmüş – E. Atay – İ. Çetinkaya – A. Güneş – Y. Atay – H. Levent – M. Eroğlu – S. Torpil – Z. Güneş – A. Yücel – M. Turan – S. Altun – H. Akan – V. Akkaş – Y. Erdaş – V. Gürdil Öncü – A. Öncü – A. A. Bayraktar – M. Boz – A. Görmez – Bölüm Yazarları E. Oybak Dönmez – E. Ünal – H. Köker – M. Gürbüz – A. Emanet – Z. Erdal – H. Menteşe, *İlisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri, Mardin Müze Müdürlüğü, Mardin*.
- Ökse v.d. (baskıda) Ökse, A. T. – A. Konak – V. Yurt, “Ambar Barajı – Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala 2018 Kurtarma Kazıları”, *KST* 42.
- Özbaşaran – Duru 2011 Özbaşaran, M. – G. Duru, “Akarçay Tepe: A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa”, *The Neolithic in Turkey 2: The Euphrates Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 165-202.
- Özdoğan 2011 Özdoğan, M., “Mezraa-Teleilat”, *The Neolithic in Turkey 2: The Euphrates Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 203-260.
- Özdoğan – Özdoğan 1993 Özdoğan, M. – Özdoğan, A., “Pre-halafian pottery of Southeastern Anatolia, with special reference to the Çayönü sequence”, *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (ed. M. Frangipane v.d.), Roma, 87-103.

- Özergin 1965 Özergin, M. K., “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 15/20, 141-170.
- Özfırat 2006 Özfırat, A., Üçtepe II. Tunç Çağları (Kazı ve Diyarbakır-Bismil Yüzey Araştırması Işığında), Ege Yayınları, İstanbul.
- Özkul-Fındık 2008 Özkul-Fındık, N., Hasankeyf Seramikleri (2004-2006), Ankara.
- Parker 2001 Parker, B. J., *The Mechanics of Empire, The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki.
- Parker 2002 Parker, B. J., “At the edge of the Empire: conceptualizing Assyria’s Anatolian frontier ca 700 BC”, *Journal of Anthropological Archaeology* 21, 371-395.
- Parker 2003 Parker, B. J., “Archaeological Manifestations of Empire: Assyria’s Imprint on Southeastern Anatolia”, *American Journal of Archaeology* 107/4, 525-558.
- Parker – Swartz-Dodd 2005 Parker, J. B. – L. Swartz-Dodd, “The Upper Tigris Archaeological Research Project. A Preliminary Report from the 2002 Field Season”, *Anatolica* 31, 69-110
- Peasnell 2004 Peasnell, B. L., “2002 Diyarbakır Small Streams Archaeological Survey”, *AST* 21/2, 29-44.
- Peasnell – Algaze 2010 Peasnell, B. L. – G. Algaze, “The Survey of Pir Huseyin, 2004”, *Anatolica* 36, 165-195.
- Pross v.d. 2009 Pross, J. – U. Kotthoff – U. C. Müller – O. Peyron – I. Dormoy – G. Schmiedl – S. Kalaitzidis – A. M. Smith, “Massive perturbation in terrestrial ecosystems of the Eastern Mediterranean region associated with the 8.2 ka climatic event”, *Geology* 37/10, 887-890.
- Radner – Schachner 2004 Radner, K. – A. Schachner, “Das Archiv von Giricano”, *Das mittellassyrische Tontafelarchiv von Giricano/Dunnu-Sha-Uzibi. Ausgrabungen in Giricano 1* (ed. K. Radner), Brepols, Turnhout, 113-119.
- Rasmussen v.d. 2014 Rasmussen, S. O. – M. Bigler – S. P. Blockley – T. Blunier – S. L. Buchardt – H. B. Clausen – I. Cvijanovic – D. Dahl-Jensen – S. J. Johnsen – H. Fischer – V. Gkinis – M. Guillevic – W. Z. Hoek – J. J. Lowe – J. B. Pedro – T. Popp – I. K. Seierstad – J. P. Steffensen – A. M. Svensson – P. Vallenga – B. M. Vinther – M. J. C. Walker – J. J. Wheatley – M. Winstrup, “A stratigraphic framework for abrupt climatic changes during the Last Glacial period based on three synchronized Greenland ice-core records: refining and extending the INTIMATE event stratigraphy”, *Quaternary Science Reviews* 106, 14-28.
- Rohling – Pälike 2005 Rohling, E. – H. Pälike, “Centennial-scale climate cooling with a sudden cold event around 8,200 years ago”, *Nature* 434, 975-979.
- Rohling v.d. 2002 Rohling, E. J. – J. Casford – R. Abu-Zied – S. Cooke – D. Mercione – J. Thomson – I. Croudace – F. J. Jorissen – H. Brinkhuis – J.

- Kallmeyer – G. Wefer, “Rapid Holocene climate changes in the eastern Mediterranean”, *Droughts, Food and Culture: Ecological Change and Food Security in Africa’s Later Prehistory* (ed. F. Hassan), New York.
- Sağlamtimur – Ozan 2007
Sağlamtimur, H. – A. Ozan, “Siirt-Türbe Höyük Kazısı, Ön Rapor”, *Arkeoloji Dergisi* 10/2, 1-32
- Schachner 2002
Schachner, A., “Ausgrabungen in Giricano (2000-2001). Neue Forschungen an der Nordgrenze des Mesopotamischen Kulturraums”, *IstaMitt* 52, 9-57.
- Schachner v.d. 2009
Schachner, A. – K. Radner – U. Doğan – Y. Helmholz – B. Öğüt, *Assyriens Könige an einer der Quellen des Tigris. Archäologische Forschungen im Höhlensystem von Birkleyn und am sogenannten Tigris-Tunnel, Tübingen.*
- Stein 1992
Stein, G. "Archaeological survey at Sürük Mevkii: A ceramic Neolithic site in the Euphrates River Valley, Southeast Turkey", *Anatolica* 18, 19-32.
- Tekin 2006
Tekin, H., “Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23/1, 151-172.
- Tekin 2011
Tekin, H., “A Newly Discovered Late Neolithic Site in Southeastern Anatolia”, *The Neolithic in Turkey I: The Tigris Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 151-172.
- Tekin 2017
Tekin, H., *Tarihöncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji*, Ankara.
- Thomas v.d. 2007
Thomas, E. R. – E. W. Wolff – R. Mulvaney – J. P. Steffensen – S. J. Johnsen – C. Arrowsmith – J. W. C. Whited – B. Vaughn – T. Popp, “The 8.2 ka event from Greenland ice cores”, *Quaternary Science Reviews* 26, 70-81.
- Thompson 2004
Thompson, W. R., “Complexity, Diminishing Marginal Returns, and Serial Mesopotamian Fragmentation”, *Journal of World-Systems Research* 10/3, 613-652.
- Tsuneki – Miyake 1998
Tsuneki, A. – Miyake Y. (eds.), *Excavations at Tell Umm Qseir in Middle Khabur Valley, North Syria. Al-Shark, I. Tsukuba. Department of Archaeology. Institute of History and Anthropology, Tsukuba.*
- Tuncer 1999
Tuncer, O. C., “Diyarbakır - Harput Kervan Yolu”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 5, 151-172.
- Tunçel 2002
Tunçel, G., “Anadolu’da Barbutin Dekorlu Küpler”, *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı’ya Armağan, Türkiye Diyanet Vakfı*, Ankara, 283-315.
- Turan 1984
Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul.
- Van der Plicht v.d. 2011
Van der Plicht, J. – P. M. M. G. Akkermans – O. P. Nieuwenhuys – A.

- Kaneda – A. Russell, “Tell Sabi Abyad, Syria: radiocarbon chronology, cultural change, and the 8.2 ka event”, *Radiocarbon* 53/2, 229-243.
- Vegas 1973 Vegas, M., *Cerámica Común Romana Del Mediterráneo Occidental*, Publicaciones eventuales, Barcelona.
- Vita-Finzi – Higgs 1970 Vita-Finzi, C. – E. Higgs, “Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis”, *Proceedings of the Prehistoric Society London* 36, 1-37.
- Vokaer 2007 Vokaer, A., “La Brittle Ware Byzantine et Omeyyade en Syrie du Nord”, *LRCW 2: Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and Archaeometry* (ed. M. Bonifay – J.-C. Trégliat), 701-714.
- Vroom 2009 Vroom, J., “Medieval Ceramics and the Archaeology of the Consumption in Eastern Anatolia”, *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (ed. T. Vorderstrasse – J. Roodenberg), Leiden, 234-258.
- Wanner v.d. 2008 Wanner, H. – J. Beer – J. Butikofer – T. J. Crowley – U. Cubasch – J. Flückiger – H. Goosse – M. Grosjean – F. Joos – J. O. Kaplan – M. Kuttel – S. A. Müller – I. C. Prentice – O. Solomina – T. F. Stocker – P. Tarasov – M. Wagner – M. Widmann, “Mid- to Late Holocene climate change: an overview”, *Quaternary Science Reviews* 27, 1791-1828.
- Watson – Le Blanc 1990 Watson, P. J. – S. A. Le Blanc, *Girikihaciyan: A Halafian Site in Southeastern Turkey*, California.
- Weiss – Bradley 2001 Weiss, H. – R. S. Bradley, “What Drives Societal Collapse?”, *Science* 291, 609-610. DOI: 10.1126/science.1058775
- Weiss v.d. 1993 Weiss, H. – M.-A. Courty – W. Wetterstrom – F. Guichard – L. M. Senior – R. Meadow – A. Curnow, “The genesis and collapse of third millennium north Mesopotamian civilization”, *Science* 261, 995-1004.
- Weninger v.d. 2009 Weninger, B. – L. Clare – E. J. Rohling – O. Bar-Yosef – U. Böhner – M. Budja – M. Bundschuh – A. Feurdean – H.-G. Gebel – O. Jöris – J. Linstädter – P. Mayewski – T. Mühlenbruch – A. Reingruber – G. Rollefson – D. Schyle – L. Thissen – H. Todorova – C. Zielhofer, “The Impact of Rapid Climate Change on prehistoric societies during the Holocene in the Eastern Mediterranean”, *Documenta Praehistorica* 36, 7-59.
- Wick v.d. 2003 Wick, L. – G. Lemcke – M. Sturm, “Evidence of Lateglacial and Holocene climatic change and human impact in eastern Anatolia: high-resolution pollen, charcoal, isotopic and geochemical records from the laminated sediments of Lake Van, Turkey”, *The Holocene* 13/5, 665-675.
- Wilkinson 1989 Wilkinson, T. J., “Extensive Sherd Scatters and Land-Use Intensity: Some Recent Results”, *Journal of Field Archaeology* 16, 31-46.
- Wilkinson 1993 Wilkinson, T. J., “Linear Hollows in the Jazira, Upper Mesopotamia”.

- Antiquity 67, 548-562.
- Wilkinson 1994 Wilkinson, T. J., "The Structure and Dynamics of Dry-Farming States in Upper Mesopotamia", *Current Anthropology* 35/5, 483-520.
- Willcox v.d. 2009 Willcox, G. – R. Buxo – L. Herveux, "Late Pleistocene and early Holocene climate and the beginnings of cultivation in northern Syria", *The Holocene* 19/1, 151-158.
- Williams 1989 Williams, C., *Anemorium. The Roman and Early Byzantine Pottery*. Pontifical Institute of Medieval Studies, Ontario, Toronto.
- Yılmaz – Şaroğlu – Güner 1987
Yılmaz, Y. – F. Şaroğlu – Y. Güner, "Doğu Anadolu'da Solhan (Muş) Volkanitlerinin Petrojenetik İncelenmesi", *Bulletin for Earth Sciences* 14, 133-164.

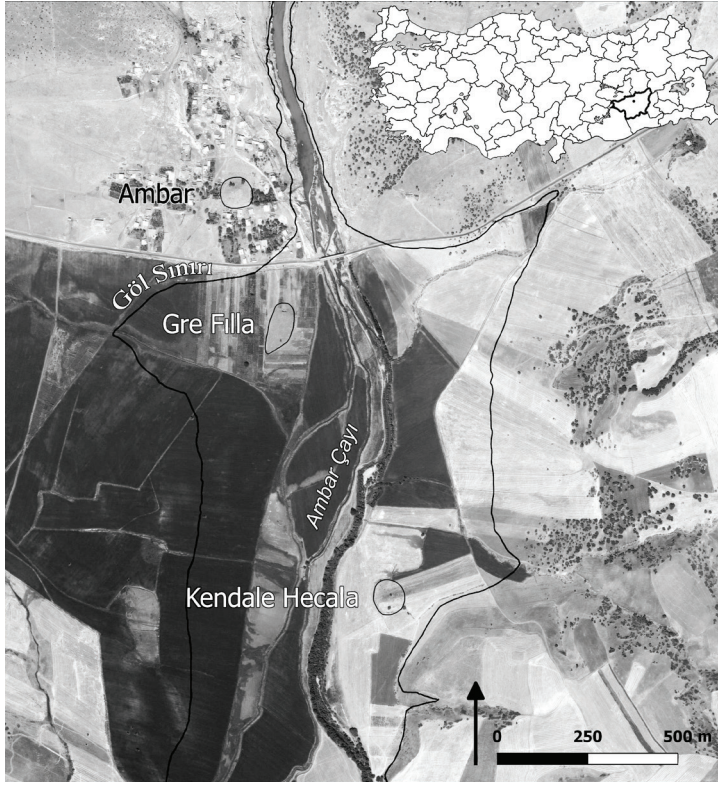

Fig. 3 Ambar Baraj Gölü Dolum Alanında Kalan Üç Höyük (Harita: Şakir Can).

Fig. 4 Ambar Vadisine güneyden bakış; arka planda Güneydoğu Toros Dağları ve güney eteklerindeki engebeli alan ve Ambar Baraj Gölü Dolum alanında kalan üç höyük (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

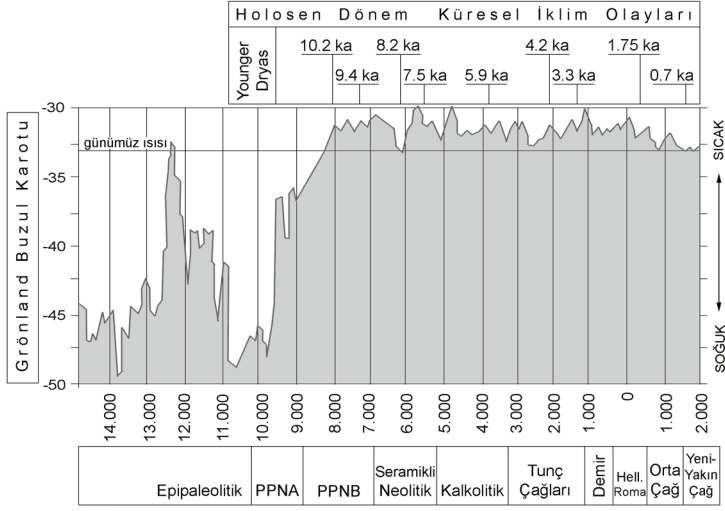

Fig. 5 Holosen Dönemde Önasya'da İklim Olayları (Bar-Matthews et al. 1999; Kaniewski v.d. 2013; Clarke v.d. 2015 yayınlarından derlenmiştir).

Fig. 6 Gre Fılla'da bulunan Sırtlı Dilgi ve Biblos Ucu, Çanak Çömleksiz Neolitik B (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

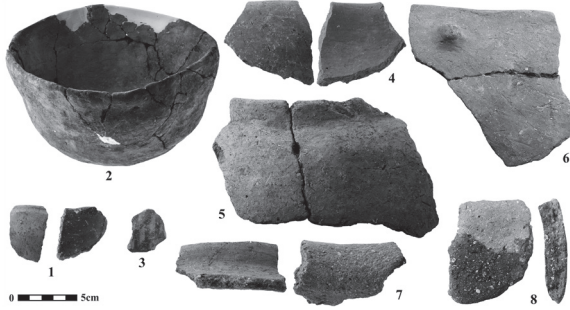

Fig. 7 Koyu Yüzlü Açıklı Erken Neolitik Seramik (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 1. Ambar Höyük, 2-3. Gre Fılla, 4-6. Kendale Hecala; Yoğun Taşçık katkılı Seramik (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 7-8. Kendale Hecala.

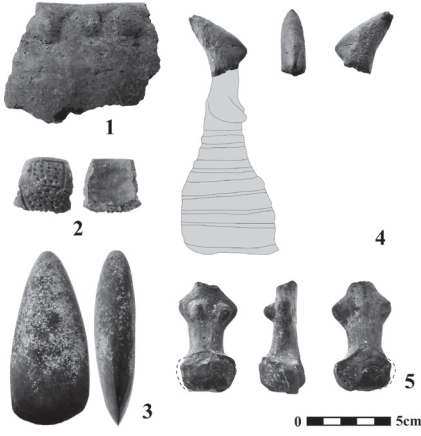

Fig. 8 Kendale Hecala (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 1-2. Bezemeli Erken Neolitik Seramik; 3. Yassı Taş Balta, 4-5. Pişmiş Toprak Figürin.

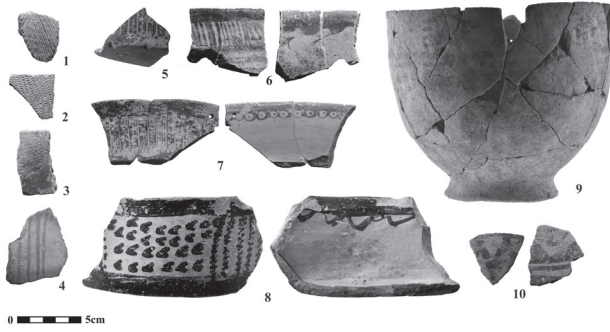

Fig. 9 Boyalı Geç Neolitik Seramik (Fotoğraf: Kazı Arşivi): Hassuna Seramiği: 1-4. Kendale Hecala; Halaf Seramiği: 5. Ambar Höyük, 6-8. Gre Filla, 9-10. Kendale Hecala.

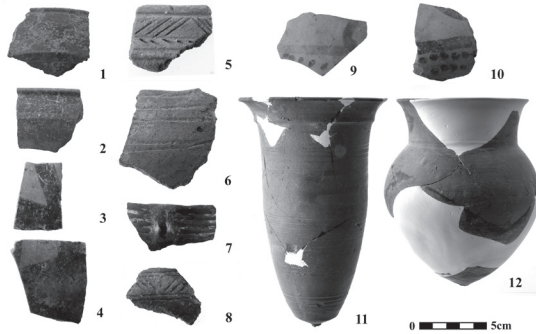

Fig. 10 Ambar Höyük Dolgu Alanında Bulunan Kap Parçaları (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 1-2. Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Kaplar, 3-4. Habur Boyalıları, 5-8. Oluk Bezeli Yerel Demir Çağı Kapları, 9-10: Erken Demir Çağ Boyalıları, 11-12. Yeni Assur Bardakları.

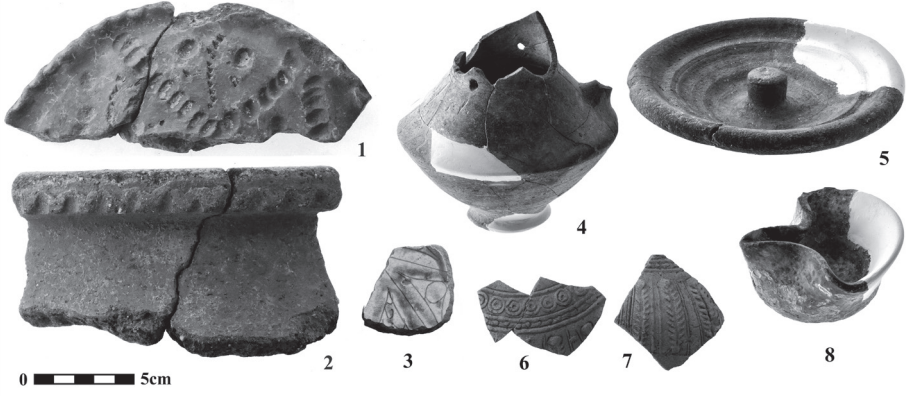

Fig. 11 Orta Çağ Kapları (Fotoğraf: Kazı Arşivi): Ambar Höyük: 1-2, Küp ve Küp Kapağı, Gre Filla: 3. Sırlı Kap Parçası, Kendale Hecala: 4. Standart Kap, 5. Küp Kapağı, 6-7: Kalıp Baskı Tekniği ile Bezeli Kap Parçaları, 8: Sırlı Yağ Kandili.

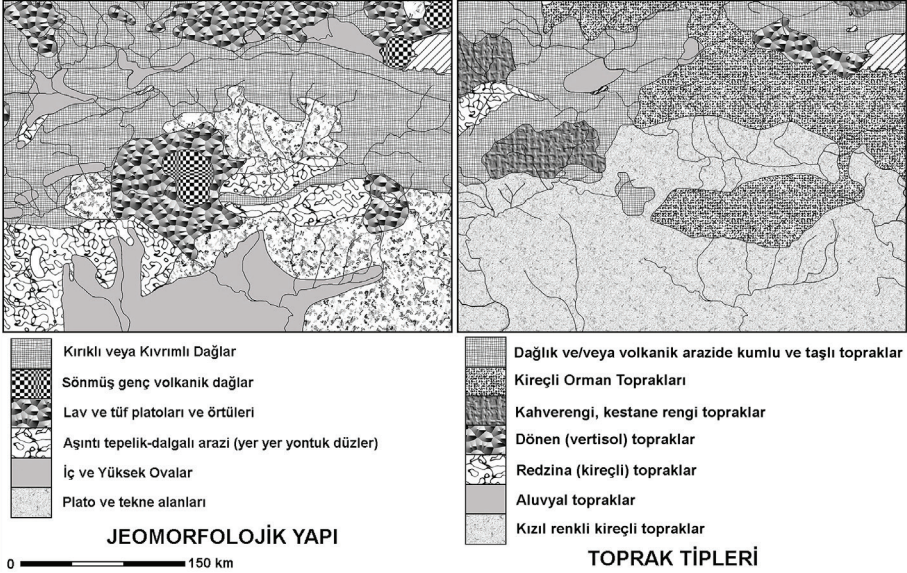

Fig. 12 Yukarı Dicle Havzası Jeomorfoloji Yapısı ve Toprak Cinsleri (<http://www.mta.gov.tr> ve <http://cografyaharita.com> sitesindeki haritalardan derlenmiştir).

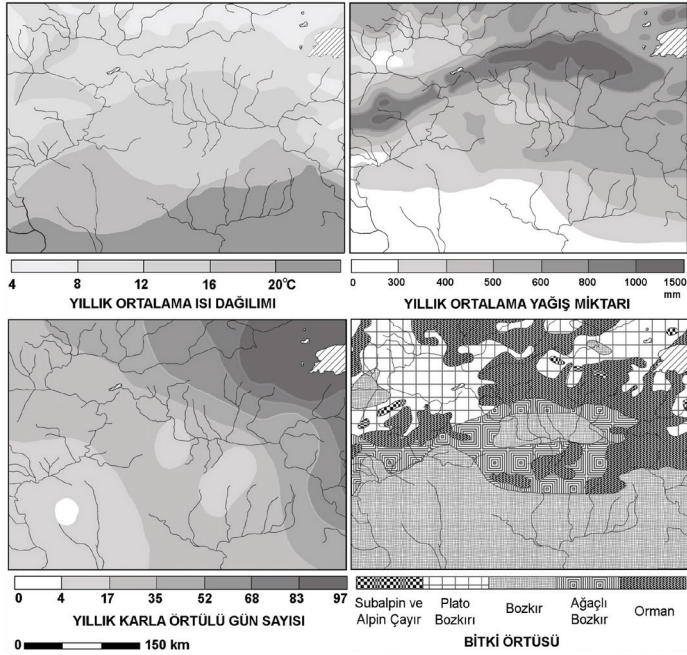

Fig. 13 Yukarı Dicle Havzası İklim ve Bitki Örtüsü (<http://cografyaharita.com> sitesindeki haritalardan derlenmiştir).

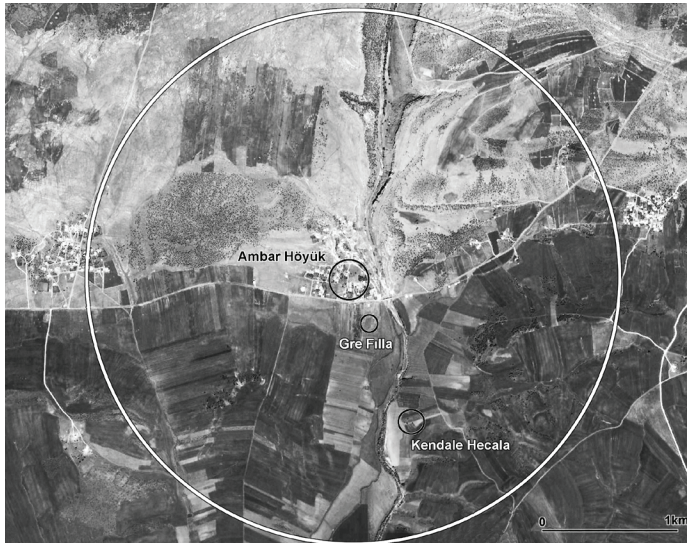

Fig. 14 Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala höyüklerinin 2km çapında daire içerisindeki konumu.

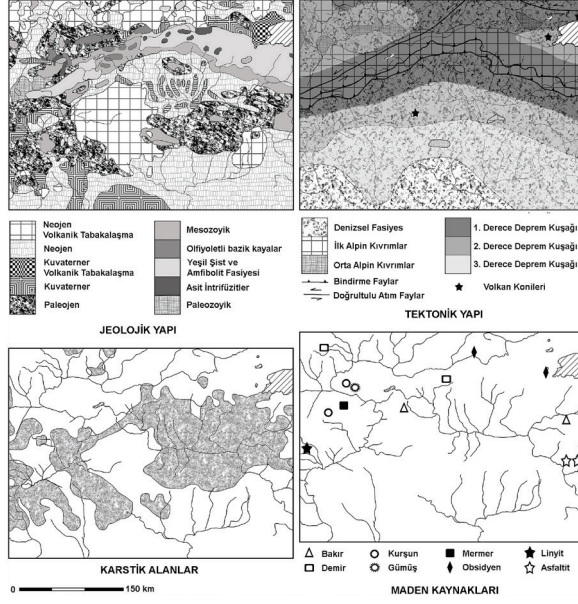

Fig. 15 Yukarı Dicle Havzası Tektonik ve Jeolojik Yapısı ve Maden Yatakları (<http://www.mta.gov.tr>, <https://www.dunyaatlası.com> ve <http://www.cografyabilimi.gen.tr> sitesindeki haritalardan derlenmiştir).

Fig. 16 Ambar Vadisine yukarıdan bakış; arka planda vadinin karstik katmanları ile Ambar Höyük ve Gre Filla (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

